

Ewa SYSKA
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Instytut Historii

Źródła do dziejów Nowej Marchii z okresu panowania Askańczyków i Wittelsbachów (do 1373 r.)*

Pomimo blisko sześćdziesięciu lat, które upłynęły od czasu włączenia do Polski ziem historycznej Nowej Marchii, nie doczekaliśmy się należytego omówienia stanu zachowania źródeł do średniowiecznych dziejów tego obszaru. Nie ulega wątpliwości, że zaległości w tej dziedzinie sięgają lat czterdziestych XX w. Tym bardziej, że wojna przerwała prace doskonałego archiwisty Hermana Biera, który wzorując się na publikacji Hermana Krabbo, przygotowywał się do wydania regestów dokumentów brandenburskich Wittelsbachów¹. Również powojenne inicjatywy w tej dziedzinie spełzły na niczym. Co prawda, w 1980 r. powołano do życia nowomarchijską grupę „Germania Slavica”,

* Autorka jest stypendystką Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej. Materiały do niniejszego artykułu zostały zebrane podczas prac badawczych przeprowadzonych w Niemczech w latach 2002–2003, w czasie pobytu na stypendium Alexander von Humboldt Stiftung, w ramach programu Roman Herzog Forschungsstipendium. Jest to rozszerzona wersja jednego z rozdziałów rozprawy doktorskiej pt. *Rycerstwo Nowej Marchii do połowy XIV wieku*. Skróty zastosowane w tekście: AP Szczecin, O. Gorzów — Archiwum Państwowe w Szczecinie, Oddział w Gorzowie Wlkp.; BLHA — Brandenburgisches Landeshauptarchiv Potsdam; CDB — *Codex diplomaticus Brandenburgensis*, bearb. A. F. Riedel, Hauptteil I [A]: Bd. 18, Berlin 1859, Bd. 19, Berlin 1860, Bd. 24, Berlin 1863; DOZA Wien — Deutschordenszentralarchiv Wien; GStA PK — Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz Berlin; Joachim-Hubatsch — *Regesta Historico-Diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198–1525*, hrsg. E. Joachim, W. Hubatsch, Pars I, vol. 1, 1198–1454, Göttingen 1948, Pars I, vol. 2: 1455–1510, Göttingen 1950, Pars II: 1198–1525, Göttingen 1948; Joachim-Niessen — *Repertorium der im Kgl. Staatsarchive zu Königsberg i. Pr. befindlichen Urkunden zur Geschichte der Neumark*, bearb. E. Joachim, hrsg. P. von Niessen, „Schriften des Vereins für Geschichte der Neumark” 3, 1895; Kletke — *Regesta Historiae Neomarchicae. Die Urkunden zur Geschichte der Neumark und des Landes Sternberg*, hrsg. K. Kletke, Abteilung 1, „Märkische Forschungen” 10, 1867, Abteilung 2, „Märkische Forschungen” 12, 1868; NRHA — „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny”; OBA — GStA PK, XX. HA, Ordensbriefarchiv; OF — GStA PK, XX. HA, Ordensfolianten; Register — Markgraf, *Register über 90 bisher ungedruckte Urkunden die Geschichte der Stadt Landsberg a. d. W. betreffend*, „Jahresbericht des Historisch-Statistischen Vereins zu Frankfurt a. O.” 3, 1863; Pettelegg — *Die Urkunden des Deutsch-Ordens-Centralarchives zu Wien*, bearb. G. von Pettelegg, Bd. 1 (1170–1809), Prag 1887; SBPK — Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz Berlin (Haus 2.) Handschriftenabteilung; UBOSTen — *Geschichte des Geschlechts von der Osten. Urkundenbuch*, Bd. 1 (1200–1400), Bd. 2, T. 1 (1401–1500), bearb. O. Grotefend, Stettin 1914–1923; UBWedel — *Urkundenbuch zur Geschichte des schlossgesessenen Geschlechtes der Grafen und Herren von Wedel*, hrsg. H. F. P. von Wedel, Bd. 1–4, Leipzig 1888–1891.

¹ U. Stutz, *Zum Geleit*, w: *Märkische Siegel*, 1. Abteilung, 2. Teil, *Die Siegel der Markgrafen von Brandenburg aus dem Hause Wittelsbach 1323–1373*, Berlin 1933, bearb. H. Bier, s. V: „Den Anfang beschloß man mit den Markgrafensiegeln zu machen und zwar, da für die Askanier, deren Regesten mit Hilfe der Kommission demnächst werden zum Abschluß gebracht werden [Regesten der Markgrafen von Brandenburg aus Askanischem Hause, bearb. H. Krabbo, G. Winter, Leipzig–Berlin 1910–1955], ein geeigneter Bearbeiter zur Zeit nicht zu finden war, mit denen der Markgrafen aus dem Hause Wittelsbach. Für sie bot sich in einem der besten Kenner dieser Periode der Geschichte der Mark, in Herrn Staatsarchivrat Dr. Hermann Bier, der auch für die Bearbeitung der Regesten der Wittelsbacher Markgrafen in Aussicht genommen ist, der berufene Bearbeiter ohne weiteres dar”. Poza tym, drukiem ukazał się pierwszy rozdział doktoratu H. Biera o kancelarii brandenburskich Wittelsbachów, zob. H. Bier, *Das Urkundenwesen und die Kanzlei der Markgrafen von Brandenburg aus dem Hause Wittelsbach 1323–1373*, Teil 1, *Die Register. Einleitung und Kapitel 1*, Berlin 1907.

której celem było nowe opracowanie regestów Karla Kletkego, jednak już w 1985 r., z powodu braku środków finansowych, została ona rozwiązana².

Dodatkowa trudność to spore rozproszenie nowomarchijskich archiwaliów po licznych instytucjach, zarówno w kraju, jak i za granicą oraz wiążące się z tym duże koszty kwerend, które nie zachęcają do podejmowania badań. Trudno również nie przyznać racji Christianowi Gahlbeckowi, który uważa, że: „Insgesamt muß festgestellt werden, daß trotz der Vielzahl gedruckter Editionen die Quellsituation für die mittelalterliche Geschichte der Neumark ziemlich desolat ist... der größte Teil der Codices, Urkundenbücher und Regestenwerke vor über hundert Jahren erstellt worden ist, seit dieser Zeit sind nicht nur unsere Ansprüche an die Qualität der Edition von Urkunden bzw. von Regesten gestiegen, sondern es haben sich aufgrund neuer Funde, Verlagerungen von Beständen, durch Kriegsverluste, Signaturenwechsel und Neupaginierungen von Quellen umfangreiche Änderungen im Funds der Archive und Bibliotheken ergeben, in denen *Neomarchica* zu finden sind. Ältere Fundangaben stimmen häufig nicht mehr... Einige Dokumente sind durch Kriegseinwirkung gänzlich verschwunden, andere galten als verloren, existieren aber nach wie vor”³. Poza tym szacuje się, że około 2300 świadectw źródłowych z lat 1200–1550, dotyczących Nowej Marchii nie ujrzało jeszcze światła dziennego⁴ i nic nie wskazuje na to, że stan ten w najbliższym czasie ulegnie zmianie.

W tej sytuacji niezbędne okazało się rozpoznanie podstawy źródłowej opublikowanego materiału dyplomatycznego, który w przeważającej części ukazał się w zbiorczych wydawnictwach dotyczących Brandenburgii. Najstarsze z nich to XVIII-wieczny kodeks Philippa Wilhelma Gerckena⁵, niezwykle rzadko wykorzystywany przez historyków, a szkoda, albowiem Gercken niejednokrotnie korzystał z lepszych kopii niż Adolf Friedrich Riedel, który blisko sto lat później Nowej Marchii poświęcił trzy z przeszło czterdziestu tomów *Codex diplomaticus Brandenburgensis*⁶. Niemniej jednak to pomnikowe dzieło pozostawia wiele do życzenia, przede wszystkim, dlatego, że Riedel najczęściej wykorzystywał osiemnastowieczne zbiory odpisów oraz późne kopiariusze, pomijając istniejące wówczas spore zbiory oryginalnych dokumentów (jedynie w przypadku dokumentów z archiwum miejskiego w Chojnie skorzystał z oryginałów)⁷. Ponadto wiele wskazuje na to, iż nad kodeksem pracowała ekipa ludzi, którzy nie zawsze prowadzili w pełni skoordynowane działania. W konsekwencji spowodowa-

² Ch. Gahlbeck, *Zisterzienser und Zisterzienserinnen in der Neumark*, Berlin 2002, s. 67; W. Schich, „*Germania Slavica*” — die ehemalige Interdisziplinäre Arbeitsgruppe am Friedrich–Meinecke–Institut der Freien Universität Berlin, „Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands” 48, 2002, s. 284–285. Wartości regestów K. Kletkego trafnie określił Zbigniew Wielgosz (*Nowa Marchia w historiografii niemieckiej i polskiej*, Poznań 1980, s. 56–57, przyp. 69) pisząc, że: „Na ówczesnym etapie krytyki źródeł dokumentowych autor nie potrafił w każdym przypadku wyodrębnić dyplomów sfalszowanych lub podrobionych od oryginalnych i autentycznych. Także w komentarzach rzeczowych i objaśnieniach pod tekstem spotykamy wiele błędów i niedokładności”. Kletke 1–2, zob. wyżej przyp. *.

³ Ch. Gahlbeck, *Zisterzienser*, s. 76.

⁴ Ibid., s. 66 i przyp. 2.

⁵ *Codex diplomaticus Brandenburgensis*, bearb. P. W. Gercken, Bd. 3. Salzwedel 1771, s. 155–166, na podst. GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 1 (XIV w.), por. niżej przyp. 114; Bd. 5, Salzwedel 1775, s. 167: „Die Abschriften von diesen Chartulario sind aus einem neuen Copial–Buche des Archivs der Stadt Landesberg genommen, und mir von des wirklichen Königlichen Staats–Ministers Freiherrn von Herzberg–Excellenz gnädigst übersand. Es ist solches von den noch jetzo vorhandenen Original–Urkunden zusammen geschrieben, in wie weit also diese Abschriften richtig und genau sind, dafür kann ich nicht allerdings gut sagen”. Por. AP Szczecin, O. Gorzów, Akta m. Gorzowa, sygn. 162 (XVIII w. na podst. kopiariusza z drugiej połowy XIV w.).

⁶ CDB A 18, s. 1–524 (Choszczno, Bierzwnik, Recz, Barlinek, Lipiany, Pełczyce, Kalisz Pom., Insko Zdrój, Złocieniec i posiadłości Wedłów, Świdwin, Drawsko Pom., Drezdenko, Strzelce Kraj., Dobiegniew, Danków, Gorzów Wlkp., Mironice, Santok, Myślibórz); CDB A 19, s. 1–504 (Kostrzyn, Mieszkowice, Czelin, Chwarszczany, Cedynia, Moryń, Trzcianko Zdr., Ośno Lubuskie, Rzepin, Sulęcín, Chojna, Bierzwnik), CDB A 24, s. 1–321 (pozostałe dokumenty nowomarchijskie).

⁷ Oto identyfikacja podstawy źródłowej, na którą powoływał się A. F. Riedel (wraz z obecnym miejscem przechowywania): „Beckmannsche Nachlässe” — GStA PK, VI. HA Rep. 92, Bekmann IV, nr 4; „Dickmanns Urkundensammlung” — BLHA, Pr. Br. Rep. 16 E, Kleine Erwerbungen, nr 1001; „Dreger, Codex Pomeranien diplomaticus” — Centralna Biblioteka Wojskowa w Warszawie, Zbiory Specjalne, Rękopis nr 501, por. niżej przyp. 10; „Dregers Abschrift” — AP Szczecin, Zb. Loeper, nr 156, nr 161; „Geidells Urkundensammlung” — ?; „Gundlingschesammlung” — SBPK, Manuscripta Borussia, 2^o528–2^o534, 2^o535; „Hackwitzsch Kopialbuch” — BLHA, Pr. Br. Rep. 37, Gut Hohennauen, nr 683; „Joachimsthalische Schulbibliothek” — SBPK, Manuscripta Borussia, 4^o558 (Oelrichs Sammlung); „Kammingsches Copialbuch des Pommerschen Provinzial–Archives” — AP Szczecin, Zb. Loeper, nr 161, XII–2–217; „Landsberges Kopialbuch” — AP Szczecin, O. Gorzów, Akta miasta Gorzowa, sygn. 162; „Marienwalder Kopialbuch” — GStA PK, VI. HA Rep. 92, Bekmann IV, nr 2, Marienwalder Kopialbuch; „Steinwehrsches Kopialbuch” — Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Zbiory Specjal-

wało to wiele błędów w datacjach i listach świadków, co z kolei często prowadziło do wielokrotnych edycji tego samego dokumentu (nawet w tym samym tomie!), tyle że ze zmienioną datą roczną albo dzienną⁸. Bazę źródłową, którą wykorzystał A. F. Riedel przy edycji nowomarchijskich tomów kodeksu brandenburskiego stanowiły również wcześniejsze opracowania historyków regionalnych⁹, a także *Codex diplomaticus Brandenburgensis* P. W. Gerckena, *Kodex dyplomatyczny Wielkiej Polski* Edwarda Raczyńskiego oraz pierwszy tom (jedyne opublikowany z dwunastu istniejących) pomorskiego kodeksu Friedricha Dregera¹⁰.

Po ukazaniu się kodeksu A. F. Riedla wydawano już tylko nieliczne dokumenty nowomarchijskie, najczęściej mające jakiś związek z ościennymi terytoriami, tj. Pomorzem Zachodnim (*Pommersches Urkundenbuch*), Wielkopolską (*Kodex dyplomatyczny Wielkopolski*)¹¹, bądź też z zamieszkującymi Nową Marchię możnymi rodami von Wedel (UBWedel) i von der Osten (UBOsten) oraz zakonem templariuszy¹². Poza tym całkiem sporą grupę dokumentów znajdziemy we wszelkiego rodzaju czasopiśmie i pracach zbiorowych i to zarówno niemieckich (najczęściej przedwojennych)¹³, jak i polskich¹⁴. Oprócz wspomnianych już regestów K. Kletkego i H. Krabbo należałoby również wymienić opracowania dotyczące dokumentów nowomarchijskich z archiwum krzyżackiego, archiwum miejskiego w Gorzowie Wlkp. oraz cysterek z Recza i zbioru Wippela¹⁵.

Poza licznymi dokumentami opublikowanymi we wszelkiego rodzaju kodeksach dyplomatycznych, za jedno z najważniejszych źródeł do średniowiecznych dziejów Nowej Marchii należy uznać tzw. Księgę ziemską margrabiego Ludwika Starszego z 1337 r. Zresztą doczekała się ona podwójnej

ne, sygn. Akc. 1949/409; „Universitäts Bibliothek Berlin” — BLHA, Pr. Br. Rep. 10B, Zisterzienserkloster Marienwalde (zob. J. Aberle, I. Prescher, *Die Urkundensammlung des Historischen Seminars der Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin, heute in der Universitätsbibliothek der Humboldt-Universität, Zweigbibliothek Geschichte, Inventar*, Berlin 1997, s. 15–16 i przyp. 56); „Zehdensch Kopiaibuch” — BLHA, Pr. Br. Rep. 7, Landesherrliche Ämter, Amt Zehden, nr 1.

⁸ Ciekawe na to przykłady przytacza Ch. Gahlbeck, *Zisterzienser*, s. 66–67, przyp. 4.

⁹ S. Wohlbrück, *Geschichte des ehemaligen Bisthums Lebus und des Landes dieses Namens*, Bd. 1–3, Berlin 1829–1832; S. Buchholz, *Versuch einer Geschichte der Churmark Brandenburg von der ersten Erscheinung der deutschen Sennonen an bis auf jetzige Zeit*, Bd. 4, Berlin 1775; L. v. Ledebur *Allgemeines Archiv für die Geschichtskunde des Preussischen Staates*, Bd. 1–3, Berlin 1830–1832; L. R. von Werner, *Gesammelte Nachrichten zu Ergänzung der Preussisch-Märkisch- und Pohl-nischen Geschichte*, Bd. 1, Cüstrin 1755; A. Kehberg, *Historisch-chronologischer Abriss der Stadt Königsberg in der Neumark*, Abt. 1.2., Prenzlau 1714/1715; K. F. Klöden, *Diplomatische Geschichte des Markgrafen Waldemar von Brandenburg*, Bd. 1–4, Berlin 1844–1845.

¹⁰ E. Raczyński, *Kodex dyplomatyczny Wielkiej Polski*, Poznań 1840; *Codex diplomaticus oder Urkunden so die Pommersch-Rugianisch- und Caminsche auch andere benachbarte Lande angehen...*, hrsg. F. von Dreger, Bd. 1, bis Anno 1269 incl., Stettin 1748, por. niżej przyp. 139.

¹¹ J. Zdrenka, *Uwagi i uzupełnienia do VI tomu Kodeksu dyplomatycznego Wielkopolski*, „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza” 16, 1985, z. 1, s. 98: „pewną niekonsekwencję Wydawców można zaobserwować na przykładzie dokumentów dotyczących ziemi waleckiej... sam fakt przynależności ziemi waleckiej do Wielkopolski dopiero po roku 1368... nie może być przyczyną nieuwzględnienia dokumentów z okresu poprzedzającego jej wcielenie. Czym więc kierowali się Wydawcy przyjmując takie zasady edytorskie? Nadal więc przyjdzie nam czekać na wydawnictwo źródłowe, które obejmie również dokumenty waleckie, rozproszone po wielu publikacjach dotyczących Brandenburgii, rodu Wedłów i innych”.

¹² *Urkunden und Regesten zur Geschichte des Templerordens im Bereich des Bistums Cammin und der Kirchenprovinz Gnesen*. Nach Vorlage von Helmut Lüpke neu bearb. W. Irgang, Köln, Wien 1987.

¹³ G. Bülow, *Albert und Erich von Fiddichow, Gebrüder und Nicolaus und Bußo von Fiddichow verkaufen der Stadt Königsberg i. N. die Bede von 6 Hufen zu Grabow. 1535 [winno być: 1335], 7 März*, „Baltische Studien” 28, 1878, s. 559–561; A. Rackwitz, *Zur Geschichte der Konkordienkirche und ihrer Vorgängerinnen in Landsberg a. W.*, „Schriften des Vereins für Geschichte der Neumark” 8, 1899, s. 48 n.; F. Schultz, *Das Deutsch-Kroner Land im 14. Jahrhundert*, „Zeitschrift des Westpreußischen Geschichtsvereins” 39, 1899, s. 97–98; H. Krabbo, *Ungedruckte Urkunden der Markgrafen von Brandenburg aus askanischem Hause*. Erste Folge, „Forschungen zur Brandenburgischen und Preußischen Geschichte” 25, 1912, s. 1–27; Zweite Folge, „Forschungen zur Brandenburgischen und Preußischen Geschichte” 27, 1914, s. 391–430; Ch. Gahlbeck, *Zur Frage der Wirtschaftsbeziehungen der Zisterzienser zu den Städten der Neumark*, w: *Zisterziensische Wirtschaft und Kulturlandschaft*, hrsg. W. Schich, Berlin 1998, s. 138 n.

¹⁴ J. Zdrenka, *Uwagi i uzupełnienia*; s. 108–114; tenże, *Dokument margrabiów brandenburskich dla Pelczyc (Bernstein) z roku 1298*, St. Źródł. 32–33, 1990, s. 183 n.; tenże, *Cztery dokumenty zachodniopomorskich joannitów z lat 1368–1416*, w: *Książęta, urzędnicy, złoczyńcy*. Gdańskie Studia z Dziejów Średniowiecza, red. B. Śliwiński, nr 6, 1999, s. 303–311; T. Jurek, *Brandenburski zabór w Wielkopolsce 1296 r. Zapoznany dokument*, w: *Mieszczanie, wasale, zakonnicy*. Studia z dziejów średniowiecza 10, Gdańsk 2004, s. 369–370.

¹⁵ Joachim-Niessen, Joachim-Hubatsch, Petteneegg; Register; R. Eckert, zob. niżej przyp. 33; P. v. Niessen, *Regesten zur Geschichte der Cistercienser-Nonenklosters Reetz*, „Schriften des Vereins für Geschichte der Neumark” 11, 1901, s. 37 n.; E. Rymar, *Kopia zbioru Wippela w Gorzowie*, NRHA 4, 1997, s. 197 n.; E. Syska, *Die Urkunden der Stadt Landsberg an der Warthe (Gorzów Wielkopolski) aus der Askanier- und Wittelsbacherzeit 1257–1373*, „Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands” 48, 2002, s. 29 n.

edycji, po raz pierwszy w opracowaniu Ludwika Raumera, a następnie w bardziej starannym wydaniu L[udwika ?]. Gollmerta¹⁶. Jednak jak ustalił Ch. Gahlbeck wszystkie znane rękopisy i obie edycje mają wspólną podstawę — powstały na początku XV w. odpis (sygn. GStA PK, I. HA, Rep. 78a, nr 5a). Poza tym, badacz ten dowiódł, że przyjęty przez naukę (począwszy od edycji L. Raumera) tytuł *Neumärkisches Landbuch* (umieszczony na okładce kopiariusza Rep. 78a, nr 5a) nie odnosi się jedynie do spisu ziemskiego, lecz do całego kopiariusza¹⁷.

I. Archiwalia miejskie

Jeszcze na początku XX w. nowomarchijskie archiwa miejskie mogły pochwalić się stosunkowo bogatymi zasobami, niestety ogromne spustoszenie w tej dziedzinie przyniosła ostatnia wojna, podczas której zaginęły zbiory archiwów w Chojnie (Stadtarchiv Königsberg/Neumark), Mieszkowicach (Stadtarchiv Bärwalde), Moryniu (Stadtarchiv Mohrin)¹⁸ i Strzelcach Krajeńskich (Stadtarchiv Friedeberg). Straty te są szczególnie dotkliwe w przypadku archiwum chojeńskiego, które jeszcze na początku XX w. dysponowało 364 dokumentami pergaminowymi, wśród których znajdowało się 25 ineditów¹⁹. Zbiory te należy uznać za zaginione, jednak w niemieckich archiwach znalazłam informacje o dwóch średniowiecznych dokumentach z chojeńskiego archiwum, których oryginały jeszcze przed II wojną światową znalazły się poza miejscem pierwotnego przechowywania²⁰.

W tym samym czasie archiwum miejskie w Mieszkowicach posiadało 62 pergaminy, do których w 1905 r. Paul von Niessen sporządził stosowne repertorium²¹. Pewne poszlaki wskazują na to, iż zasób mieszkowickiego archiwum uległ nie tyle zagładzie, co został rozproszony, czego dowodzi

¹⁶ *Die Neumark Brandenburg im Jahre 1337 oder Markgraf Ludwig des Aelteren Neumärkisches Landbuch aus dieser Zeit*, hrsg. G. W. von Raumer, Berlin 1837; *Das neumärkische Landbuch Markgraf Ludwig's des Aelteren vom Jahre 1337*, hrsg. L. Gollmert, Frankfurt a. O. 1862.

¹⁷ Ch. Gahlbeck, *Zisterzienser*, s. 70, przyp. 27 i 70–71, przyp. 28. Chociaż L. Gollmert twierdził, iż jego wydanie bazuje na odpisie z oryginału dokonany w 1815 r. z archiwum kostrzyńskiego przez Seyfferta, to okazuje się, że dokonano go na podstawie kopiariusza GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 5a, 109–121. Por. też Ch. Gahlbeck, *Das sogenannte Neumarkische Landbuch Markgraf Ludwigs des Aelteren von 1337. Studien zur territorialen Gliederung und zur Überlieferung*, w: *Nova Marchia — provincia zapomniana — wspólne korzenie*, Gorzów Wlkp. 2005, s. 98–128 (= „Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands” 50, 2004).

¹⁸ *Die Kunstdenkmäler des Kreises Königsberg (Neumark)*, hrsg. F. Solger, W. Hoppe, G. Voß, Berlin 1928, z. 3, s. 193: „Stadtarchiv Mohrin mit geringfügigen Urkunden und Aktenbeständen”.

¹⁹ *Die Kunstdenkmäler*, z. 2, s. 3: „Das reichhaltige Stadtarchiv enthält die anscheinend ziemlich vollständige Reihe der Originalurkunden, die 1894 durch Oberlehrer Ilgen verzeichnet wurden... Von den 364 Nummern sind etwa 25 ungedruckt”. H. Bütow, *Neu aufgefundenen Urkunden des Königsberger Stadtarchivs*, „Die Neumark. Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Neumark” 15, 1938, s. 45–50. Większość z tych dokumentów została wydana w CDB A 19, s. 173–442, co istotne najczęściej na podstawie istniejących jeszcze oryginałów. Na temat pieczęci mieszczan, które znajdowały się w tym archiwum, zob. H. Bütow, *Märkische Bürger- und Zunftsiegel*, w: *Brandenburgische Siegel und Wappen*, hrsg. E. Kittel, Berlin 1937, s. 155–157. Poza wspomnianymi dokumentami w chojeńskim archiwum znajdował się niegdyś XIV-wieczny kopiariusz, który zaginął jeszcze przed II wojną światową, zob. *Regesten der Markgrafen*, nr 2673. W przypadku archiwum miejskiego w Chojnie należy mieć na uwadze fakt, że zwłaszcza w starszej literaturze polskojęzycznej (np. M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast polskich XIII i XIV wieku*, Toruń 1960, s. 89, 132, 228) utożsamiano je z byłym archiwum w Królewcu (Königsberg Preußen), niestety ten błędny pogląd pojawia się, co jakiś czas, zwłaszcza w literaturze o charakterze popularno-naukowym np. G. J. Brzustowicz, *Choszczno inaczej Arnswalde*, Choszczno 2003, s. 33.

²⁰ 1) Fot. GStA PK, XX. HA PU, Schieblade 46, nr 55 (fot. na podst.: „Herne, Ostdeutsche Bücherei”) — wyd. CDB A 19, s. 314 n., nr 214 (30 IV 1413) na podst. or. udostępnionego przez F. A. Vossberga; 2) or. BLHA, Pr. Br. Rep. 8, Stadt Königsberg/Neumark, U. 1 (wykrojony fragment dokumentu, przed 1945 w GStA) — wyd. CDB A 19, s. 201, nr 48 (wyd. z datą: 12 IX 1338) jednak inwentarz archiwalny proponuje datę: 4 V 1326. Ponadto CDB podaje, że oryginał tego dokumentu znajdował się w archiwum miejskim w Chojnie, sygn. nr 13. Chyba nie jest sprawą przypadku, że oba dokumenty dotyczą młynów miejskich.

²¹ *Die Kunstdenkmäler des Kreises Königsberg*, z. 5, s. 372: „Stadtarchiv, dessen Urkundenabteilung — 62 Stück — v. Niessen 1905 ordnete. Von ihm angelegtes Repertorium im Rathaus. 32 Stücke (bis 1536: 22 Stück) ungedruckt. Riedel A 19 druckt zumeist nach v. Hackwitzscher Abschrift, oft verbesserungsbedürftig”. Repertorium sporządzone przez P. v. Niessena zdeponowane w mieszkowickim magistracie nie doczekało się publikacji. Na temat edycji A. F. Riedla (CDB A 19, s. 10n) oraz Hackwitz Sammlung, a także Beckmann Sammlung i kopiariusza z biblioteki Steinwehra, zob. niżej przyp. 136 i 137. Szczęśliwie informacje o istniejących jeszcze przed wojną oryginałach i wiszących przy nich pieczęciach zob. H. Bütow, *Märkische Bürger- und Zunftsiegel*, s. 152. Autor ten przytacza sygnatury trzech dokumentów z mieszkowickiego archiwum, tj. nr 15: 21 IV 1385, wyd. CDB A 19, s. 33 n., nr 55; nr 19: 25 XI 1423, wyd. CDB A 19, s. 40, nr 65; nr 43: 23 IX 1538, nie wyd.

fakt, iż w 1968 r. Archiwum Państwowe w Zielonej Górze zakupiło dokument margrabiego Ludwika Starszego dla szpitala św. Ducha w Mieszkowicach (z 1350 r.), po czym, ze względu na miejsce jego wystawienia (Gorzów Wielkopolski), przekazano go do archiwum w Gorzowie Wlkp.²² Co ciekawe, w zbiorach Brandenburgisches Landeshauptarchiv w Poczdamie (BLHA) przechowywane są kserokopie niektórych dokumentów z byłego Stadtarchiv Bärwalde, które wykonano z oryginałów w 1972 r. Poza tym w inwentarzu archiwalnym zapisano, że 15 mieszkowickich oryginałów znajduje się w rękach obywatela Izraela (bliższych danych nie podano)²³.

Natomiast całkiem korzystnie na tym tle wygląda sytuacja dokumentów z byłego archiwum miejskiego w Myśliborzu (Stadtarchiv Soldin), bowiem jeszcze przed II wojną światową zdeponowano je w Geheimes Staatsarchiv w Berlinie. W 1963 r. zbiór ten z Deutsches Zentralarchiv w Merseburgu trafił do BLHA, gdzie znajduje się do dzisiaj²⁴. Ponieważ archiwum w Poczdamie gromadzi akta o proveniencji brandenburskiej, to tam też znajdziemy jedyny zachowany średniowieczny dokument z archiwum miejskiego w Trzcińsku Zdroju (Bad Schönfliess)²⁵ oraz instrument notarialny dotyczący kościoła św. Jerzego w Gorzowie Wlkp.²⁶ Ponadto w poczdamskim archiwum znajdują się siedemnasto- i osiemnastowieczne odpisy najstarszych dokumentów, które wówczas znajdowały się w Stadtarchiv Schönfliess²⁷, co niemal całkowicie pozwala odtworzyć korpus najstarszych dokumentów Trzcińska Zdroju. Z kolei w Vorpommersches Landesarchiv Greifswald znajdują zdeponowane przed wojną w szczecińskim archiwum najstarsze dokumenty ze Świdwina (Schivelbein)²⁸. Niestety takiego szczęścia nie miały dokumenty z archiwum miejskiego w Drawsku Pomorskim (Dramburg), które w XIX w. uległy zniszczeniu²⁹. Podobnie istniejące jeszcze w XVIII w. najstarsze dokumenty z pobliskiego Złocieńca (Falkenburg) uległy zagładzie, a informacje o większości z nich pochodzą

²² Or. AP Szczecin, O. Gorzów, Akta m. Gorzowa, Pergaminy, sygn. 147, wyd. CDB A 19, s. 17 n., nr 29 (I 1350).

²³ Zob. kserokopia: BLHA, Pr. Br. Rep. 8, Stadt Bärwalde, U. 1 (dok. z 17 II 1359, wyd. CDB A 19, s. 27 n., nr 46); kserokopia: BLHA, Pr. Br. Rep. 10C, Stadtkirche Bärwalde, U. 1/1 (dok. z 1 V 1368, wyd. CDB A 19, s. 30, nr 50).

²⁴ Do interesującego nas okresu zachowało się dziesięć dokumentów miejskich, zob.: BLHA, Pr. Br. Rep. 8, Stadt Soldin, U. 1 (26 XII 1317); *ibid.*, U. 2 (5 VI 1325); *ibid.*, U. 3 (20 II 1346); *ibid.*, U. 4 (31 VII 1349); *ibid.*, U. 5 (11 XI 1350); *ibid.*, U. 6 (2 III 1353); *ibid.*, U. 7 (2 III 1353); *ibid.*, U. 8 (13 VI 1366); *ibid.*, U. 9 (17 IV 1371); *ibid.*, U. 10 (28 VIII 1373). Z archiwum miejskiego w Myśliborzu pochodzą zapewne też dokumenty tamtejszych dominikanów i kapituły, zob.: BLHA, Pr. Br. Rep. 10D, Kaland/Elendengilde Soldin, U. 1 (12 X 1326); BLHA, Pr. Br. Rep. 10A, Domstift Soldin (4 dok. z l. 1399–1444); F. Beck, L. Enders, H. Braun, *Übersicht über die Bestände des Brandenburgischen Landeshauptarchivs Potsdam*, Teil 1, Weimar 1964, s. 681; R. Gaziński, *Akta miast wschodniej Brandenburgii przechowywane w Brandenburskim Archiwum Krajowym w Poczdamie*, NRHA 2, 1996, s. 78 n. Por. W. Fenrych, *Myślibórz na tle dziejów Polski i Brandenburgii do końca XVIII wieku*, w: *Z dziejów ziemi myśliborskiej*, red. K. Golczewski, Szczecin 1966, s. 12, przyp. 11 podaje informacje, że oprócz depozytu złożonego w Geheimes Staatsarchiv w Berlinie, niektóre dokumenty znajdowały się w Muzeum regionalnym w Myśliborzu.

²⁵ Or. BLHA, Pr. Br. Rep. 8, Stadt Schönfliess, U. 12 (12 V 1398), chociaż *Die Kunstdenkmäler*, z. 3, s. 240, o zbiorach archiwum miejskiego pisze: „Keine mittelalterlichen Original-Urkunden”. Przed 1945 r. miasto zdeponowało swoje archiwalia w Geheimes Staatsarchiv w Berlinie, dokument ten do 1963 r. znajdował się w Deutsches Zentralarchiv, Abteilung Merseburg, po czym trafił do BLHA, zob. F. Beck, L. Enders, H. Braun, *op. cit.*, s. 673–674; R. Gaziński, *op. cit.*, s. 80.

²⁶ Or. BLHA, Pr. Br. Rep. 10C, Pfarrkirche Landsberg/Warthe, U. 4 (8 V 1373) nie wyd. — reg. E. Syska, *op. cit.*, reg. nr 92.

²⁷ BLHA, Pr. Br. Rep. 8, Stadt Schönfliess, Nr. 15 (1679 r.); BLHA, Pr. Br. Rep. 8, Stadt Schönfliess, Nr. 16, No. 3 (1730 r.).

²⁸ Vorpommersches Landesarchiv Greifswald, Rep. 38 b, Schivelbein. W zbiorze tym znajdują się 22 dokumenty z lat 1378–1689. Starsze dokumenty uległy zniszczeniu podczas pożaru ratusza, o czym wspomina dokument z 8 IV 1378, zob. CDB A 18, s. 232 n., nr 29: *Ik Hanns von Wedele, herr to Schyvelbyn, bekenne apenbar und do wytlyk allen lüden, den disse Bryf vorkümmet, dat vor my synt geweset dy erbare Lüde — — Borghermester und dy gemeynen Rat Lüde der Stat to Schyvelbeyn, myne Leven getruwen, und hebben my berycht und gheclaghet, wo ik und zy leyder schadhaftich zyn gheworden an unseme Stathufe to Schyvelbeyn van Vüres wegen, dat id vorbrand is und alle gherede und clenode, dat der Stat to behörde, und funderlyken alle handvesten und Breve, dy de sülv Stat hadde van den alden Marckgreven to Brandenborch und von mynen Veder heren Hassen, den Gott gnedyck zy, up er Vrygheit und tobehörunghe, dat sy de alle in dem Brande verloren hebben.*

²⁹ Już pod koniec XIX w. P. v. Niessen (*Geschichte der Stadt Dramburg*, Dramburg 1897, s. 29) o dokumencie fundacji miasta z 1297 r. pisał, że: „Das Original der Ausfertigung ist verloren, im vorigen Jahrhundert hat es noch existiert, damals hat Dieckmann davon eine Abschrift genommen, der wir allein unsere Kenntnis von der Thatsache verdanken”, i dalej w przyp. gwiazdkowym: „Daß die uns so überlieferte Form echt sei, hat bisher einen Zweifel nicht erfahren, zumal Dieckmanns Abschrift aus dem Geh. Staatsarchiv selber jedenfalls nicht aus O. stammt, wo man im vorigen Jahrhundert schon keine Originalprivilegien mehr besaß, da alles verbrannt war.” Z kolei Bogdan Frankiewicz (AP Szczecin, Akta miasta Drawska Pom. Inwentarz, Szczecin 1972, s. 2) pisze: „Obecnie zespół liczy 53 j. a. i nie można go uważać za pełne źródło, wystarczające do dziejów miasta. Do najcenniejszych należała zagubiona »Kronika miasta«, zawierająca dużo odpisów dokumentów, które spaliły się w czasie pożaru miasta w dniu 23 IX 1620 r.” Odpisy z dokumentów znajdujących się niegdyś w archiwum miejskim w Drawsku Pom., zob. GStA PK, I. HA Rep. 21, nr 41, fasc. 1.

z XVII-wiecznej kroniki miejskiej³⁰. Niektóre miasta Nowej Marchii takie jak Choszczno (Arnswalde), czy Strzelce Krajeńskie (Friedeberg) większość swoich najstarszych dokumentów straciły jeszcze w XV/XVI w.³¹ Szczęśliwy zbieg okoliczności sprawił, że zagłady uniknęły archiwalia z Gorzowa Wlkp. Dlatego też Archiwum Państwowe w Szczecinie, Oddział w Gorzowie Wlkp. (kiedyś: Stadtarchiv Landsberg/Warthe)³², dysponuje obecnie największym zbiorem nowomarchijskich dokumentów miejskich. Co prawda po 1945 r., w niewyjaśnionych okolicznościach, zaginęły cztery najstarsze dokumenty z lat 1257–1297 oraz kilkadziesiąt późniejszych³³, to jednak wartość tego archiwum jest wręcz unikatowa. W sumie posiada ono 147 dokumentów, w tym do końca panowania Wittelsbachów — 41 (19 nie publikowanych), a także cenne kopiarusze, dowodzące istnienia kancelarii miejskiej co najmniej na przełomie XIV/XV w.³⁴ Przy dokumentach w archiwum gorzowskim zachowały się zupełnie unikatowe pieczęcie rycerstwa nowomarchijskiego z XIV w., m.in. Wedłów:

³⁰ AP Szczecin, Akta miasta Złocieńca z lat 1590–1935. Inwentarz, sporządził J. Podrański, Szczecin 1994, s. 3: „W 1933 r. prof. Niessen przekazał do Archiwum w Szczecinie 14. j. a., które kiedyś wypożyczył z Archiwum miasta Złocieńca. Sporządzono odrębny wykaz tych akt i oznakowano je w sposób następujący: „Acc 19/1933” [respondencja w tej sprawie oraz inwentarz sporządzony przez P. v. Niessena, z którego wynika, że w niniejszej kronice znajdowały się odpisy 47 dokumentów. Niestety trudno powiedzieć, czy kronika ta zachowała się do dzisiaj, bowiem w wyżej wymienionym inwentarzu archiwalnym nie występuje taka jednostka, a pod dawną sygn. Rep. 39b, 19/1933 znajdują się m.in. Akta miasta Złocieńca: nr 36 „Die Geschichte der Stadt Falkenburg”, nr 37 „Wappen der Stadtgemeinde Falkenburg”, nr 38: „Geschichtliches von Falkenburg”. Nie wykluczone, że obecnie kronika ta jest przechowywana w Vorpommersches Landesarchiv Greifswald.

³¹ W 1499 r. rajcy Strzelec Kraj. wystąpili do margrabiego Joachima o potwierdzenie zniszczonych podczas pożaru przywilejów, zob. CDB A 18, s. 349, nr 99 (20 III 1499). Jeden oryginał z tego archiwum znajduje się dzisiaj w archiwum krzyżackim we Wiedniu (29 V 1372), jednak dotyczy on sprzedanych Zakonowi uprawnień młyńskich zob. niżej przyp. 54. Natomiast jeszcze w XIX w. w archiwum miejskim w Strzelcach Kraj. znajdował się oryginał dokumentu cesarza Karola IV z 13 VII 1366 — wyd. CDB A 18, s. 306, nr 47. Na temat dokumentów z archiwum w Choszczynie zob. niżej.

³² Historię tego archiwum i jego zbiorów opisał D. Rymar, *Konferencja: Edycja źródeł do dziejów pogranicza śląsko-wielkopolsko-pomorsko-lubusko-brandenburskiego*, NRHA 6, 1999, z. 2, s. 186–187, por. *Skarby gorzowskiego archiwum*, opr. D. Rymar, Szczecin–Gorzów 1998, s. 1–5. Do 1945 r. w Gorzowie Wlkp. znajdowała się również wysmienita biblioteka działającego od 1891 r. Towarzystwa Historii Nowej Marchii, na temat jej powojennych losów, zob. Z. Wielgosz, op. cit., s. 59; Z. Miler, *Powojenne losy księgozbioru biblioteki Towarzystwa Historii Nowej Marchii*, NRHA 2, 1996, s. 88n.

³³ Zaginione dokumenty to: sygn. E I, nr 1 — wyd. CDB A 18, s. 369, nr 1 (2 VII 1257); sygn. E I, nr 2 — wyd. CDB A 18, s. 370, nr 2 (2 VII 1257); sygn. E I, nr 3 — n. wyd., reg. *Regesten der Markgrafen*, nr 1417 (20 I 1287); sygn. E I, nr 4 — wyd. A. Rackwitz, op. cit., s. 48–49 (2 II 1297); sygn. E I, nr 17 — wyd. Pmr. UB, Bd. 5, Stettin 1905, Bd. 11, Köln–Wien 1990, 11, nr 6102 (2 I 1343); sygn. ? — wyd. CDB A 18, s. 404, nr 57 (4 IX 1372) informacja za: R. Eckert, *Geschichte von Landsberg a. W. Stadt und Kreis*, Teil 1–2, Landsberg a. W. 1890 (dalej cyt. Eckert), cz. 2, s. 27; sygn. ? — nie wyd. (8 III 1376) odp. APPoznań, Kl. Bledzew, B 3–4, k. 1–2 (na podst. or.); sygn. E I, nr 52 — nie wyd. (21 IX 1376, reg. Register, nr 23); sygn. E I, nr 69 — wyd. CDB A 18, s. 416–418, nr 70 (12 III 1400) informacja za: *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preußen im. 15. Jahrhundert*, Bd. 1 (1398–1437), hrsg. E. Weise, 2. Aufl., Marburg 1970, s. 23; sygn. E I, nr 70 — wyd. CDB A 24, s. 107, nr 147 (21 III 1402) informacja za: *Die Staatsverträge*, s. 22; sygn. ? — nie wyd. (6 IX 1406) — reg. Eckert 2, s. 38. (w archiwum pod datą roczną 1408); sygn. ? — nie wyd. (21 X 1409), reg. Register, nr 38; sygn. E I, nr 77 — nie wyd. (11 I 1410), reg. Eckert 2, s. 40, sygn. cyt. za: H. Bütow, *Märkische Bürger- und Zunftsiegel*, s. 158, nr 102; sygn. ? — nie wyd. (24 VIII 1447) reg. Eckert 2, s. 52; sygn. ? — nie wyd. (3 albo 10 III 1454) reg. Register, nr 51; sygn. ? — nie wyd. (26 XI 1460) reg. Register, nr 54; sygn. E I, nr 103? — wyd. CDB C 1, s. 535 n., nr 382 (15 VII 1470) reg. Register, nr 58; sygn. E I, nr 109 — nie wyd. (12 V 1478) reg. Register, nr 61, sygn. ? — nie wyd. (9 XI 1489) reg. Register, nr 68; sygn. ? — nie wyd. (8 III 1493) reg. Register, nr 73; sygn. ? — nie wyd. (10 VI 1495) reg. Register, nr 71; sygn. ? — nie wyd. (21 XII 1499) reg. Register, nr 72. Nie publikowane i zaginione dokumenty z lat 1501–1617, zob. Register: nr 74 (9 III 1501), nr 75 (3 VIII 1501), nr 76 (3 V 1502), nr 77 (28 X 1503) sygn. E I, nr 133 — cyt. za: H. Bütow, *Märkische Bürger- und Zunftsiegel*, s. 158, nr 109; Register: nr 78 (13 III 1504), nr 80 (19 X 1506), nr 81 (10 XII 1506), nr 82 (25 XI 1518); nr 84 (15 IX 1540); nr 85 (5 II 1541); nr 86 (19 VIII 1548); nr 83 (24 IV 1558); nr 87 (8 XII 1592); nr 88 (26 VIII 1598); nr 89 (26 VIII 1598); nr 90 (4 VI 1617), por. CDB A 18, s. 436, nr 92 (28 XI 1518) informacja o zaginionym dziś oryginale (sygn. E I, nr 144) Register, nr 82 oraz H. Bütow, *Märkische Bürger- und Zunftsiegel*, s. 158, nr 110–111. Dokumenty o nieustalonej sygnaturze zaginęły już pewnie w XIX w.

³⁴ Dowodzi tego obecność w gorzowskim archiwum odpisów dokumentów, które w związku ze sprzedażą uprawnień do młynów, ok. 1403/1404 r. miasto musiało wydać Zakonowi, zob. CDB A 18, s. 370 n., nr 3 (21 XII 1299) — or. DOZA Wien, U. 21. DeceMBER 1299, odp. AP Szczecin, O. Gorzów, Akta m. Gorzowa, sygn. 162, 76; CDB A 18, s. 373, nr 6 (16 IX 1308) or. zaginiony, odp. AP Szczecin, O. Gorzów, Akta m. Gorzowa, sygn. 162, 77, GStA PK, XX. HA OF, nr 67, 112; CDB A 18, s. 376, nr 10 (23 III 1319) — or. DOZA Wien, U. 23. März 1319, odp. AP Szczecin, O. Gorzów, Akta m. Gorzowa, sygn. 162, 75v; Pmr. UB 5, nr 3443 (po 2 VII 1321) — or. GStA PK, XX. HA PU, Schiebl. 50, nr 38, odp. AP Szczecin, O. Gorzów, Akta m. Gorzowa, sygn. 162, 76v; CDB A 18, s. 378, nr 14 (3 V 1325) — or. DOZA Wien, U. 3. Mai 1325, odp. AP Szczecin, O. Gorzów, Akta m. Gorzowa, sygn. 162, 75; CDB A 18, s. 383, nr 19 (30 IX 1335) — or. zaginiony, odp. AP Szczecin, O. Gorzów, Akta m. Gorzowa, sygn. 162, 55, GStA PK, XX. HA OF, nr 67, 115; CDB A 18, s. 386, nr 24 (1 VII 1342) — or. zaginiony, odp. AP Szczecin, O. Gorzów, Akta m. Gorzowa, sygn. 162, 77v, GStA PK, XX. HA OF, nr 67, 115; por.: Markgraf, Register, s. 9–18, E. Syska, op. cit., s. 29–116.

Hassona Młodszego, Hassona Starszego i Wedego z 1336 r.³⁵, Bertolda von der Osten z 1351 r.³⁶, Hassona von Uchtenhagen z 1355 r.³⁷, Rudolfa Liebenthala, Henninga Marwitza Starszego, Henninga Marwitza Młodszego, Konrada Marwitza z 1358 r.³⁸, Wilhelma Horkera, Henninga Wulkowa i Zygfyda Wunningen z 1359 r.³⁹, Hassona Wedla ze Złocieńca z tegoż roku⁴⁰ oraz Dobrogosta i Arnolda von der Osten z 1360 r.⁴¹ Wartość tego zbioru powinna być wreszcie doceniona, tym bardziej, że nie uwzględniono go w najnowszych tomach *Kodeksu dyplomatycznego Wielkopolski*⁴². Poza tym kilka dokumentów wystawionych przez nowomarchijskie miasta i rycerstwo z interesującego nas okresu posiada Státní ústřední archiv v Praze (Archiv České koruny)⁴³.

II. Dokumenty nowomarchijskich zakonów

Oprócz archiwaliów miejskich sporą grupę *neomarchiców* tworzą, niestety dzisiaj znacznie rozproszone, dokumenty pocysterskie. Ich zasób i dzieje w wyczerpujący sposób opisał Christian Gahlbeck⁴⁴, zatem tutaj ograniczę się tylko do najistotniejszych konkluzji. Największą zwartą część tworzą pergaminy nabyte w 1817 r. na aukcji przez Staatsbibliothek w Berlinie, nazwane później zbiorem Wippela (Wippel Sammlung). Zbiór ten liczy w sumie 99 dokumentów, które w znacznej mierze dotyczą klasztorów w Bierzwniku i Reczu⁴⁵. Natomiast pozostałe dokumenty po cystersach z Bierzwnika oraz konwentu z Mironic, podobnie jak pergaminy z kolekcji Seminarium Historycznego Friedrich–Wilhelm–Universität w Berlinie, po 1963 r. trafiły do Brandenburgisches Landeshauptarchiv w Poczdamie⁴⁶. Trudno powiedzieć, co się stało ze spuścizną po cysterkach z Pełczyc, którą w 1746 r. przekazano do archiwum w Szczecinie (tam też Friedrich Dreger dokonał stosownych odpisów), jednak wszystko wskazuje na to, iż uległa ona rozproszeniu⁴⁷. Kolejną dużą grupę stanowią dokumenty wchodzące w skład byłego archiwum joannitów w Słońsku (tam też znajdują

³⁵ Or. AP Szczecin, O. Gorzów, Akta m. Gorzowa, Pergaminy, sygn. 9 (23 IX 1336) — nie wyd., zob. E. Syska, op. cit., reg. nr 25, s. 58–59.

³⁶ Or. AP Szczecin, O. Gorzów, Akta m. Gorzowa, Pergaminy, sygn. 19 (10 VI 1351), wyd. UBOSTen 1, nr 627 — odrys pieczęci: tamże, s. III.

³⁷ Or. AP Szczecin, O. Gorzów, Akta m. Gorzowa, Pergaminy, sygn. 9 (24 IX 1355), por. E. Syska, op. cit., reg. nr 58, s. 86.

³⁸ Or. AP Szczecin, O. Gorzów, Akta m. Gorzowa, Pergaminy, sygn. 26 (23 XI 1358) — nie wyd., zob. E. Syska, op. cit., reg. nr 60, s. 87–88.

³⁹ Or. AP Szczecin, O. Gorzów, Akta m. Gorzowa, Pergaminy, sygn. 27 (5 II 1359) — nie wyd., zob. E. Syska, op. cit., reg. nr 61, s. 88–89.

⁴⁰ Or. AP Szczecin, O. Gorzów, Akta m. Gorzowa, Pergaminy, sygn. 29 (20 X 1359) — nie wyd., zob. E. Syska, op. cit., reg. nr 63, s. 90–91.

⁴¹ Or. AP Szczecin, O. Gorzów, Akta m. Gorzowa, Pergaminy, sygn. 31 (3 XII 1360) — wyd. UBOSTen 1, nr 764.

⁴² KDWlkp., t. 1–3, Poznań 1878–1879, t. 6, wyd. A. Gąsiorowski, H. Kowalewicz, Warszawa 1982, nr 229, z błędną datą: 25 XI 1370 r., wydawcy twierdzą, że oryginał „niegdyś w archiwum rady miejskiej Gorzowa Wlkp., dziś nieznan” tymczasem oryginał znajduje się w: AP Szczecin, O. Gorzów, Akta m. Gorzowa, Pergaminy, sygn. 43 (25 XI 1373), por. E. Syska, op. cit., reg. nr 84a, s. 109. Do dokumentów nie uwzględnionych przez KDWlkp. należałoby jeszcze zaliczyć: AP Szczecin, O. Gorzów, Akta m. Gorzowa, Pergaminy: sygn. 45 (28 IV 1376) nie wyd. — reg. Kletke 1, s. 361–362; tamże, sygn. 67 (6 VI 1408) n. wyd. — reg. Kletke 2, s. 43.

⁴³ Státní ústřední archiv v Praze, Archiv České koruny, nr 928 (25 VI 1364 — wyd. UBWedel III/2, nr 126); nr 929 (25 VI 1364 — nie wyd.); *ibid.*, nr 930 (25 VI 1364 — CDB B 2, s. 471, nr 1075), por. *Archiv České koruny. Edice faksimili*, t. 4, cz. 4, 1364–1368, Praha 1986, nr 928–930. W związku z konserwacją Archiwum Korony Czeskiej nie mogłam dokonać auto-psji znajdujących się tam dokumentów.

⁴⁴ Ch. Gahlbeck, *Zisterzienser*, s. 78–89.

⁴⁵ SBPK, Wippel Sammlung, A 1–A 99; por. Ch. Gahlbeck, *Zisterzienser*, s. 79, przyp. 80; E. Rymar, *Kopia zbioru Wippela*, s. 197–222. W niewyjaśnionych okolicznościach jeden dokument, którego odbiorcą był klasztor cysterek w Reczu trafił do Archiwum Głównego Akt Dawnych, zob. Krabbo, nr 2327n (29 III 1314, wyd. na podst. „Warschau, Hauptstaatsarchiv Nr. 779”). Ze względu na treść dokumentu (dotyczy ona młyna, który margrabia Waldemar sprzedał cysterkom z Recza) należy domyślać się, że trafił on do archiwum koronnego z archiwum krzyżackiego (w początku XV w. na terenie Nowej Marchii krzyżacy prowadzili akcję wykupywania regale młyńskich, na ten temat zob. niżej i przyp. 51, 52, 53).

⁴⁶ BLHA, Pr. Br. Rep. 10B, Zisterzienserkloster Himmelstádt — do 1373 r. znajduje się tam pięć dokumentów: U. 1,2 (22 V 1300, wyd. CDB A 18, s. 371n., nr 5) U. 3 (28 VI 1326 — wyd. CDB A 18, s. 379 n., nr 15) U. 3/1 (15 VIII 1328 — wyd. CDB A 18, s. 380 n., nr 16) U. 3/2 (7 X 1351 — wyd. CDB A 18, s. 396, nr 43); U. 4 (3 V 1368 — wyd. CDB A 18, s. 403, nr 55). BLHA, Pr. Br. Rep. 10B, Zisterzienserkloster Marienwalde, por. Ch. Gahlbeck, *Zisterzienser*, s. 81, przyp. 89, zob. niżej przyp. 63. Por. J. Aberle, I. Prescher, op. cit., s. 15–16.

⁴⁷ AP Szczecin, Zb. Loeper, nr 156, t. IV („Abschriften der Privilegium und Documentorum des Klosters zu Bernstein”); Ch. Gahlbeck, *Zisterzienser*, s. 78–79, przyp. 77.

się akta potemplariuszowskie). Zbiór ten ze względów bezpieczeństwa, w latach 1610–1762, kilkakrotnie krążył między Słońskiem a archiwum kamery nowomarchijskiej w Kostrzynie n. Odrą. Po sekularyzacji zakonu (w 1811 r.) trafił do Berlina (GStA — 1816 r.). Na tym jednak nie skończyła się jego wędrówka, zdeponowany podczas ostatniej wojny w Merseburgu, w latach sześćdziesiątych trafił do Poczdamu (BLHA), gdzie znajduje się do dzisiaj (Pr. Br. Rep. 9A, Templerorden; Pr. Br. Rep. 9B, Johanniterorden). O niepospolitych rozmiarach tego archiwum może świadczyć fakt, iż sam Rep. 9B (Johanniterorden) liczy 655 dokumentów pergaminowych z lat 1160–1800⁴⁸. Pozostaje mieć tylko nadzieję, że powodzeniem zakończy się inicjatywa mająca na celu edycję rejestrow dokumentów brandenburskiego baliwatu zakonu joannitów⁴⁹.

III. *Neomarchica* w zbiorach pokrzyżackich

Spora grupa oryginalnych dokumentów z interesującego nas okresu, podczas krzyżackiego panowania w Nowej Marchii (1402–1455) została włączona do zbiorów archiwum zakonnego. Większość z nich obecnie jest przechowywana w Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz głównie w dwóch jednostkach, tj. XX. HA PU, Schieblade nr 45 i 46. Najstarszy w grupie oryginałów dotyczących Nowej Marchii, przechowywanych w GStA PK jest dokument lokacji miasta Wałcza z 1303 r.⁵⁰ Większość nowomarchijskich dokumentów, które znalazły się w GStA PK dotyczy przede wszystkim spraw Dreznenka i panów von der Osten (por. niżej tab. IV) oraz rodu von Wedel i miasta Świdwina (por. niżej tab. V). Z pewnością pierwotnie w skład zbioru przechowywanego obecnie w GStA PK wchodziła też grupa dokumentów pergaminowych, które obecnie znajdują się w Deutschordenszentralarchiv (DOZA) we Wiedniu. Do tej grupy należą przywileje wydane przez margrabiów brandenburskich, które miasta nowomarchijskie oddały Zakonowi sprzedając mu prawa do swych młynów. Ma to związek z akcją wszczętą na początku XV w. przez administrację krzyżacką w Nowej Marchii, która miała na celu przejęcie dochodów ze wszystkich młynów miejskich⁵¹. W latach 1403–1406 swych uprawnień pozbyle się Choszczno, Strzelce Krajeńskie, Gorzów Wlkp., Drawsko Pomorskie, Kalisz Pomorski, Dobiegniew, Myślibórz, Barlinek, Mieszkowice, Moryń i Li-

⁴⁸ J. v. Pflugk-Harttung, *Die Anfänge des Johanniter-Ordens in Deutschland*, Berlin 1899, s. 125–130, 137–138; F. Beck, L. Enders, H. Braun, op. cit., s. 489–493 — po templariuszach zachowało się 31 dokumentów z lat 1232–1304; por. E. Kitzel, *Der Küstriner Urkundenfonds und seine Verluste*, „Forschungen für die Brandenburgische und Preußische Geschichte” 42, 1929, s. 213–229. Zob. też J. Zdrenka, *Cztery dokumenty zachodniopomorskich joannitów*, s. 304–305, tak oto pisze o stanie badań nad zakonem joannitów na Pomorzu i w Brandenburgii: „... nauka historyczna polska nie podjęła głębiej żadnej... tematyki związanej z tym Zakonem. A jest to przecież bardzo ważne i wdzięczne pole do badań historycznych... ze względu na bazę materiałową główny ciężar tych badań powinien przejść Uniwersytet Szczeciński”. W Archiwum Państwowym w Szczecinie znajduje się inwentarz dokumentów templariuszy i joannitów, zob. AP Szczecin, Rep. 1, nr 22, cyt. za: J. Zdrenka, *Cztery dokumenty zachodniopomorskich joannitów*, s. 305. Zob. też Vorpommersches Landesarchiv Greifswald, Rep. 1, Johanniter- und Templerherrenorden.

⁴⁹ K. Neitmann, *Vorwort des Herausgebers*, w: Ch. Gahlbeck, *Zisterzienser*, s. XVI „Im Druck befindet sich derzeit die umfangreiche Überlieferung der Ballei Brandenburg des Johanniterordens, der mit seinem Hauptsitz in Sonnenburg [Słońsk] bekanntlich seinen Schwerpunkt in der Naumark hatte. Bearbeitet werden derzeit die von landesherrlichen, adligen und kommunalen Stellen stammenden Urkunden in Form von Vollregistern”.

⁵⁰ Z omawianego okresu w archiwum tym jest przechowywanych w sumie 12 pergaminów o proveniencji nowomarchijskiej, zob.: GStA PK, XX. HA PU: Schiebl. 46, nr 1 (23 IV 1303 — wyd. Pr. UB 1, Teil. 2, hrsg. A. Seraphim, Königsberg 1909, nr 798); Schiebl. 46, nr 44 (16 IV 1313 — wyd. UBWedel II/1, nr 113); Schiebl. 42, nr 7 (26 VI 1316 — wyd. CDB A 24, s. 11, nr 16); Schiebl. 46, nr 26 (26 VI 1316 — wyd. KDWlkp. 2, nr 987); Schiebl. 46, nr 27 (26 VI 1316 — wyd. CDB A 24, s. 11 n., nr 17); Schiebl. 46, nr 30 (27 V 1319 — wyd. CDB A 18, s. 218 n., nr 9); Schiebl. 50, nr 38 (po 2 VI 1321 — wyd. Pmr. UB 5, nr 3443); Schiebl. 41, nr 15 (30 VI 1333 — wyd. UB Osten 1, nr 441); Schiebl. 41, nr 16 (11 XI 1350 — wyd. CDB A 18, s. 294 n., nr 25); Schiebl. 47, nr 11 (10 V 1356) nie wyd. — reg. Joachim-Niessen, nr 32; Schiebl. 46, nr 4 (25 VII 1363) nie wyd. — reg. Joachim-Niessen, nr 39; Schiebl. 42, nr 11 (25 VI 1364 — wyd. CDB A 24, s. 69 n., nr 125).

⁵¹ O. Kaplick, *Neumärkisches Mühlenwesen zur Zeit des Deutschen Ritterordens*, „Die Neumark. Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Neumark” 1, 1924, s. 17–24; K. Heidenreich, *Der Deutsche Orden in der Neumark (1402–1455)*, Berlin 1932, s. 22–26; W. Peschke, *Das Mühlenwesen der Mark Brandenburg*, Berlin 1937, s. 43 n.; A. Czacharowski, *Miasta Nowej Marchii w pierwszych latach panowania zakonu krzyżackiego*, w: *Aetas Media Aetas Moderna. Studia ofiarowane profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi w siedemdziesiąt rocznicę urodzin*, Warszawa 2000, s. 177–179; G. J. Brzustowicz, *Choszczno*, s. 98–99. Poza licznymi przywilejami młyńskimi w DOZA znajduje się dokument margrabiego Ludwika Starszego, dotyczący zrzeczenia się praw m.in. do Marchii Brandenburskiej na rzecz braci, tj. Ludwika Rzymyńskiego i Ottona, zob. DOZA Wien, U. 24. Dezember 1351 (24 XII 1351) — wyd. CDB A 4, s. 57 n., nr 28.

piany⁵². Jedynie pozycja Chojny była na tyle silna, że rada miejska odmówiła Wielkiemu Mistrzowi sprzedaży swych młynów⁵³. Przy okazji wykupienia przywilejów młyńskich od miast krzyżacy postarali się również o sądownictwo wyższe w Strzelcach Krajeńskich⁵⁴, dwór w Chomętowie na terenie ziemi strzeleckiej⁵⁵, dochody z Trzcianka⁵⁶ oraz z paru innych miejscowości⁵⁷.

Jeszcze w pierwszej połowie XV w. z przejętych przez Zakon przywilejów młyńskich dokonano odpisów, które obecnie znajdują się w kopiariuszu Ordensfolianten, nr 67⁵⁸. Dzięki niemu wiadomo, że spośród dwudziestu jeden dokumentów z lat 1278–1392, większość zachowała się w oryginale (zob. tab. I), a jedynie dokumenty dotyczące młynów gorzowskich z 1308, 1335 i 1342 r. oraz dla Mysłiborza z 20 maja 1316 r. zachowały się w odpisach (zob. tab. I, nr 3, 7, 13, 16). Podczas gdy prawie wszystkie oryginały nowomarchijskich przywilejów młyńskich przewieziono do Wiednia (DOZA), to w Królewcu pozostał jedynie dokument książąt pomorskich dla Gorzowa z ok. 1321 r. (zob. tab. I, nr 11).

Tabela I. Przywileje młyńskie miast nowomarchijskich w zbiorach pokrzyżackich

Data		Edycja	1) Obecne miejsce przechowywania — 2) pierwotne miejsce przechowywania
1.	25 I 1278	CDB A 18, s. 63, nr 4	1) DOZA Wien, U. 25. Januar 1278 (or.) 2) Barlinek
2.	21 XII 1299	CDB A 18, s. 370 n., nr	1) DOZA Wien, U. 21. Dezember 1299 (or.) 2) klasztor cystersów w Zemsku
3.	16 IX 1308	CDB A 18, s. 373, nr 6	1) GStA PK, XX. HA OF, nr 67, 112 (odp.) 2) Gorzów Wlkp.
4.	9 III 1310	CDB A 18, s. 73 n., nr 20	1) DOZA Wien, U. 9. März 1310 (or.) 2) Barlinek (Henryk Toyte i Albrecht Golanz)

⁵² Choszczno: DOZA Wien, U. 14. Februar 1403 — reg. Joachim–Niessen, nr 102 (8 IV 1403), por. CDB A 24, s. 120n, nr 183 (31 I 1405); reg. Joachim–Niessen, nr 219 (21 IX 1408); CDB A 18, s. 38 n., nr 60 (27 XII 1408); Strzelce Krajeńskie: DOZA Wien, U. 31. Oktober 1403 (31 X 1403) — reg. Kletke 2, s. 13; Gorzów Wlkp.: AP Szczecin, O. Gorzów, Akta m. Gorzowa, Pergaminy, sygn. 63 (30 XII 1403); DOZA Wien, U. 13. Januar 1404 (13 I 1404) — reg. Pettenegg, nr 1648; Drawsko Pomorskie: GStA PK, XX. HA OF 67, 126–126v (7 IV 1401) nie wyd. — reg. Joachim–Niessen, nr 79; DOZA Wien, U. 15. Juli 1403 (15 VII 1403) — reg. Pettenegg, nr 1644; Kalisz Pomorski: DOZA Wien, U. 4. Dezember 1404 (4 XII 1404) — reg. Pettenegg, nr 1656; Dobiegniew: DOZA Wien, U. 13. Dezember 1404 (13 XII 1404) — reg. Pettenegg, nr 1657; Mysłibórz: DOZA Wien, U. 21. Dezember 1404 (21 XII 1404) — reg. Joachim–Niessen, nr 146; Barlinek: DOZA Wien, U. 11. Februar 1406 (11 II 1406) — reg. Pettenegg, nr 1667; por. GStA PK, XX. HA, OBA, nr 726 (25 XII 1403) — reg. Joachim–Niessen, nr 115 — dot. Choszczna, Dobiegniewa, Strzelec Kraj., Mieszkowic, Morynia, Lipan i Barlinka. Por. też GStA PK, XX. HA OF, nr 67, k. 104 (15 IX 1409) reg. Joachim–Niessen, s. 73–74 dot. Tuczna.

⁵³ Or. GStA PK, XX. HA OBA, nr 697a (26 II 1403) reg. Joachim–Hubatsch, nr 697–697a.

⁵⁴ Or. DOZA Wien, U. 12. November 1393 (12 XI 1393) — wyd. CDB A 24, s. 97 n., nr 156. Wójt Nowej Marchii Baldwin von Stahl w 1405 r., w związku ze sprzedażą przez Strzelce Kraj. praw do młynów miejskich, wyjaśniał, że wszystkie przywileje młyńskie, które miasto otrzymało od margrabiów sponęły, w zamian za to miano dostarczyć dokumenty o podobnym charakterze, zob. GStA PK, XX. HA, OBA, nr 726 (25 XII 1403) — reg. Joachim–Niessen, nr 115. Por. wyżej przyp. 52.

⁵⁵ Or. GStA PK, XX. HA PU, Schiebl. 41, nr 15 (30 VI 1333) — wyd. UB Osten 1, nr 441; odp. GStA PK, XX. HA, OBA, nr 275 — wyd. CDB A 18, s. 301, nr 37 (25 VIII 1354); or. DOZA Wien, U. 5. November 1393 (5 XI 1393) — wyd. CDB A 24, s. 97, nr 155. Jeszcze w 1403 r. krzyżacki wójt Nowej Marchii skarżył się na brak dokumentów potwierdzających prawa do zakupionych 20 łanów w Chomętowie, zob. GStA PK, XX. HA, OBA, nr 726 (25 XII 1403) — reg. Joachim–Niessen, nr 115. Widocznie wyżej wspomniane dokumenty otrzymał później od strzeleckich rajców i odbiorców dokumentu z 5 XI 1393 [rodziny Papstein potwierdzonej w Strzelcach Kraj. na przełomie XIV/XV w., zob. CDB A 18, s. 314n, nr 59 (10 IX 1404). Na początku XV w. znacząca była też rola Jakuba Papsteina, zob. or. DOZA Wien, U. 15. Juli 1403 (15 VII 1403) nie wyd. — reg. Joachim–Niessen, nr 109; reg. Joachim–Niessen, nr 175 (8 IX 1406); CDB A 18, s. 323n, nr 68 (16 IX 1406); UB Osten 2, nr 1010 (31 I 1407); CDB A 18, s. 330n, nr 76 (7 IX 1408)]. Natomiast dokument z 30 VI 1333 r. krzyżacy najprawdopodobniej otrzymali od Ulryka Ostena, zob. niżej przyp. 92.

⁵⁶ Or. DOZA Wien, U. 29. Mai 1372 (29 V 1372) — wyd. CDB A 18, s. 308 n., nr 51. Nie jest jasne, w jaki sposób dokument ten znalazł się w krzyżackim archiwum, być może Zakon kupił sąd wyższy w Strzelcach Kraj. wraz z prawami do tamtejszych młynów.

⁵⁷ K. Heidenreich, op. cit., s. 27–28.

⁵⁸ GStA PK, XX. HA OF, nr 67: k. 120v–121 (14 II 1403); k. 128 (15 VII 1403); k. 119–119v (31 X 1403); k. 125 (31 XII 1403); k. 125 (13 I 1404); k. 118v (4 XII 1404); k. 121 (13 XII 1404); k. 117 (21 XII 1404).

Data		Edycja	1) Obecne miejsce przechowywania — 2) pierwotne miejsce przechowywania
5.	3 I 1313	CDB A 18, s. 10, nr 10	1) DOZA Wien, U. 3. Januar 1313 (or.) 2) Dobiegniew
6.	29 IX 1313	CDB A 18, s. 102, nr 4	1) DOZA Wien, U. 29. September 1313 (or.) 2) Kalisz Pomorski
7.	20 V 1316	CDB A 18, s. 444, nr 4	1) GStA PK, XX. HA OF, nr 67, 116–116v (odp.) 2) Myślubórz
8.	26 IX 1316	H. Krabbo, <i>Ungedruckte Urkunden</i> , cz. 2 s. 412 n., nr 19	1) DOZA Wien, U. 26. September 1316 (or.) 2) Myślubórz
9.	12 V 1317	CDB A 18, s. 444 n., nr 5	1) DOZA Wien, U. 12. Mai 1317 (or.) 2) Myślubórz
10.	23 III 1319	CDB A 18, s. 376, nr 10	1) DOZA Wien, U. 23. März 1319 (or.) 2) Gorzów Wlkp. (Fryderyk Stennewitz)
11.	po 2 VII 1321	Pmr. UB 5, nr 3443	1) GStA PK, XX. HA PU, Schiebl. 50, nr 38 (or.) 2) Gorzów Wlkp.
12.	3 V 1325	CDB A 18, s. 378, nr 14	1) DOZA Wien, U. 3. Mai 1325 (or.) 2) Gorzów Wlkp.
13.	30 IX 1335	CDB A 18, s. 383, nr 19	1) GStA PK, XX. HA OF, nr 67, 115 (odp.) 2) Gorzów Wlkp.
14.	30 IX 1335	nie wyd ⁵⁹ .	1) GStA PK, XX. HA OF, nr 67, 115 (odp.) 2) Gorzów Wlkp.
15.	7 X 1338	CDB A 18, s. 221, nr 13	1) DOZA Wien, U. 9. Oktober 1338 (or.) 2) Drawsko Pom.
16.	10 X 1338	CDB A 18, s. 14, nr 16	1) DOZA Wien, U. 9. Oktober 1338 (or.) 2) Choszczno
17.	28 VI 1342	CDB A 18, s. 386, nr 24	1) GStA PK, XX. HA OF, nr 67, 115 (odp.) 2) Gorzów Wlkp.
18.	24 IX 1348	CDB A 18, s. 18, nr 24	1) DOZA Wien, U. 24. September 1348 (or.) 2) Choszczno
19.	2 X 1351	CDB A 18, s. 225 n., nr 19	1) DOZA Wien, U. 2. Oktober 1351 (or.) 2) Drawsko Pom.
20.	5 IV 1392	CDB A 18, s. 87, nr 44	1) DOZA Wien, U. 5. April 1392 (or.) 2) Barlinek
21.	5 IV 1392	nie wyd. ⁶⁰	1) DOZA Wien, U. 5. April 1392 (or.) 2) Barlinek

Kolejną grupę *neomarchiców* przechowywanych w GStA PK stanowią odpisy i kopie, znajdujące się obecnie w dwóch jednostkach: Ordensbriefarchiv (XX. HA OBA) i Ordensfolianten (XX. HA OF: nr 328, nr 67). Co prawda dokumenty dotyczące Nowej Marchii, przechowywane w archiwum królewskim pod koniec XIX w. zostały zarejestrowane przez Ericha Joachima i Paula von

⁵⁹ Reg. zob. E. Syska, op. cit., reg. 24.

⁶⁰ Reg. zob. Joachim–Niessen, nr 66.

Niessena, jednak przytoczone tam stare sygnatury nie ułatwiają dotarcia do archiwaliów⁶¹. Poza tym rejestry te, o czym się powszechnie nie mówi, posiadają liczne luki. Wystarczy wspomnieć, że z samych tylko foliantów (OF, nr 328 i OF, nr 67) do 1319 r., czyli końca panowania Askańczyków w Nowej Marchii, pominięto 11 dokumentów (repertorium do stosownej epoki obejmuje w sumie jedynie 12 regestów), a z lat 1319–1373 brakuje 14 dokumentów⁶².

Specyficzny charakter posiadają kopie przechowywane dziś w OBA, ponieważ bez trudu można udowodnić, że nie sporządzano ich na podstawie dokumentów, które Zakon Krzyżacki posiadał w swym archiwum, lecz z oryginałów będących w posiadaniu miast, bądź zakonów. Bez wątpienia tego rodzaju kopie wykonano z dokumentów znajdujących się niegdyś w archiwum cystersów z Bierzwika⁶³. Fakt ten należałoby tłumaczyć nadzwyczaj ścisłymi związkami, które łączyły tamtejszych opatów z Zakonem, szczególnie zaś za czasów Jakoba Mildenitza (1407–1440) i Mikołaja Nienkerken (1447–1450). Począwszy od 1418 r. opaci z Bierzwika prowadzili szereg misji dyplomatycznych i pośredniczyli pomiędzy Zakonem a książętami szczecińskimi, następnie wchodzili w skład nowomarchijskiej rady państwa zakonnego⁶⁴. Ponadto w OBA znalazły się kopie dokumentów przechowywanych w archiwum miejskim w Gorzowie Wlkp.⁶⁵ oraz dotyczące kasztelanii międzyrzeczkiej i ziemi wałeckiej⁶⁶. Wydaje się, że kopiowanie na luźnych kartach przypominających formę listu, jakie zastosowano dla wyżej wymienionych dokumentów było celowo przewidziane na wypadek konieczności zabrania ich na posiedzenie komisji granicznych⁶⁷. Nie należy przy tym zapominać, że właśnie w drugiej połowie lat dwudziestych i na początku lat trzydziestych XV w. szczególnie sporną sprawą był przebieg granicy pomiędzy Polską a Nową Marchią w okolicach Gorzowa i Drezdenka⁶⁸, co tłumaczyłoby skopiowanie dokumentów z archiwum gorzowskiego (podobnie uczyniono z dokumentami przekazanymi krzyżakom przez rodzinę von der Osten, por. niżej tab. IV). Prawdopodobnie zakusy Zakonu były jeszcze silniejsze, ponieważ zaczął on zabiegać o potwierdzenie swych praw do ziemi wałeckiej, na co zbierał stosowne dokumenty. Jak wynika z listu krzyżackiego wójta Nowej Marchii Mikołaja von Nickeritz do wielkiego mistrza Paula von Rusdorfa z maja 1429 r. dokumenty dotyczące Wałcza i Międzyrzecza znajdowały się w rękach Mateusza i Jana von

⁶¹ Zob. przyp. 1. Empirycznie udało mi się ustalić, że sygn. XIVa 51 = OBA, nr 51; sygn. XIVa 52 = OBA, nr 121; sygn. XIII 109 = OF, nr 328; sygn. Xva 199a = OF, nr 328; sygn. Folianten 18 = OF, nr 67. Sygnatury dokumentów pergaminowych pozostały niezmiennicze.

⁶² Dla przykładowo można wymienić dokumenty pochodzące z okresu askańskiego: 25 I 1278 (GStA PK, XX. HA OF, nr 67, 117v — wyd. CDB A 18, s. 63, nr 4); 6 XII 1298 (GStA PK HA XX, OF, nr 328, 14, nr 23 — wyd. CDB A 24, s. 8 n., nr 12); 21 XII 1299 (GStA PK HA XX, OF nr 67, 112 — wyd. CDB A 18, s. 370 n., nr 3); jak i wittelsbachowskiego: 3 V 1325 (GStA PK HA XX, OF nr 67, 112v — wyd. CDB A 18, s. 378, nr 14); 20 II 1328 (GStA PK HA XX, OF, nr 328, 12, nr 19 — wyd. CDB A 24, s. 14, nr 22); 30 IX 1335 (GStA PK, XX. HA OF, nr 67, 115 — wyd. CDB A 18, s. 383, nr 19).

⁶³ GStA PK, XX. HA OBA, nr 70 (17 X 1286) — or. SBPK, Wippel Sammlung, A 2; GStA PK, XX. HA OBA, nr 94 (3 II 1296); GStA PK, XX. HA OBA, nr 114 (25 IX 1305) — or. SBPK, Wippel Sammlung, A 12; GStA PK, XX. HA OBA, nr 125 (22 I 1313); GStA PK, XX. HA OBA, nr 129 (22 IX 1314) — or. SBPK, Wippel Sammlung, A 16; GStA PK, XX. HA OBA, nr 134 (26 V 1316) — or. BLHA, Br. Pr. Rep. 10B, Klöster und Stifter, Zisterzienserklöster Marienwalde, U. 11; GStA PK, XX. HA OBA, nr 276 (30 IX 1354); GStA PK, XX. HA OBA, nr 277 (30 IX 1354) — or. SBPK, Wippel Sammlung, A 34; GStA PK, XX. HA OBA, nr 309 (22 XI 1363) — or. SBPK, Wippel Sammlung, A 43.

⁶⁴ Ch. Gahlbeck, *Zisterzienser*, s. 272–272, 907–915.

⁶⁵ GStA PK, XX. HA OBA, nr 51a (20 VII 1278); GStA PK, XX. HA OBA, nr 51b (20 V 1316); GStA PK, XX. HA OBA, nr 51c (6 VIII 1319); GStA PK, XX. HA OBA, nr 121 (22 VII 1335); GStA PK, XX. HA OBA, nr 231 (3 III 1345); por. E. Syska, op. cit., reg. nr 3, 10, 13, 22, 33.

⁶⁶ Zob. reg. *Regesten der Markgrafen von Brandenburg*, nr 1665; T. Jurek, op. cit., s. 369–370. GStA PK HA XX, OBA, nr 110 (23 IV 1303); GStA PK HA XX, OBA, nr 115 (19 IV 1307); GStA PK, XX. HA OBA, nr 136a (26 VI 1316); GStA PK, XX. HA OBA, nr 136b (26 VI 1316); GStA PK, XX. HA OBA, nr 136c (26 VI 1316). Znalazły się tam też odpisy dokumentów z archiwum Wedłów ze Złocieńca, np. GStA PK XX HA, OBA nr 366 (28 V 1374) — or. GStA PK, XX. HA PU, Schiebl. 46, nr 48. Por. GStA PK, XX. HA OBA, nr 308 (23 IV 1363) nie wyd. — reg. Joachim–Niessen, nr 38.

⁶⁷ Istnieją liczne spisy dokumentów, które zabierali ze sobą krzyżacy prokuratorzy na posiedzenia komisji granicznych, np. GStA PK, XX. HA OBA, nr 4321 (1 VIII 1424); GStA PK, XX. HA OBA, nr 4640 (8 VIII 1426); reg. Joachim–Niessen, nr 577 (17 V 1427); reg. Joachim–Niessen, nr 579 (22 VI 1427); reg. Joachim–Niessen, nr 588 (9 i 13 XII 1427); reg. Joachim–Niessen, nr 598 (ante 2 V 1428).

⁶⁸ CDB A 18, s. 323 n., nr 68 (16 IX 1406); GStA PK, XX. HA OF, nr 67, 236–238 (30 III 1409). Zob. *Die Staatsverträge*, s. 178–180; *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu*, red. A. Gąsiorowski, cz. IV, z. 2, Poznań 2003, s. 297.

Uchtenhagen⁶⁹. Należy przypuszczać, że chodziło tu o cztery dokumenty, które opisuje poniższa tabela.

Tabela II. Dokumenty z archiwum rodziny von Uchtenhagen w archiwum krzyżackim

	Data	Edycja	Miejsce przechowywania
1.	23 IV 1303	Pr. UB I/2, nr 798	GStA PK, XX. HA PU, Schiebl. 46, nr 1 (or.)
2.	26 VI 1316	CDB A 24, s. 11, nr 16	GStA PK, XX. HA PU, Schiebl. 42, nr 7 (or.)
3.	26 VI 1316	KDWpl. 2, nr 987	GStA PK, XX. HA PU, Schiebl. 46, nr 26 (or.)
4.	26 VI 1316	CDB A 24, s. 11 n., nr 17	GStA PK, XX. HA PU, Schiebl. 46, nr 27 (or.)

ad. 1) margrabiowie brandenburscy Otto [IV], Konrad, Jan [IV] i Waldemar upoważniają swych poddanych Ulryka Schöninga i Rudolfa Liebenthala do lokowania miasta Wałcza

ad. 2) margrabia brandenburski Jan [V] przekazuje swojemu słudze, Albertowi Uchtenhagen, gród i miasto w Międzyrzeczu wraz ze wszystkimi przynależnościami

ad. 3) margrabia brandenburski Jan [V] przekazuje Albertowi Uchtenhagen gród i miasto w Międzyrzeczu wraz z przynależnościami i wszystkimi wsiami należącymi do kasztelanii międzyrzeckiej

ad. 4) margrabiowie brandenburscy Waldemar i Jan [V] obiecują Arnoldowi Uchtenhagen do zasiedzenia, wszystko to, co wybudował w Międzyrzeczu

O ile sprawa dokumentów dla rodziny Uchtenhagen jest jasna, to zastanawia fakt skąd wziął się w jej rękach dotyczący Wałcza dokument nr 1. Otóż okazuje się, że potwierdzalne są prawa Uchtenhagenów do Wałcza, którzy w 1348 r. jako: *consules — — civitatis Arnskrone* [tj. Wałcza] dzielili to miasto wraz z rodem von Wedel⁷⁰. Powstaje zatem pytanie, w jaki sposób Uchtenhagenowie weszli w posiadanie Wałcza? Wszystko zdaje się wskazywać na to, że w drodze kupna, bądź dziedziczenia objęli oni dobra należące niegdyś do Rudolfa Liebenthala (o czym świadczy fakt posiadania przez nich Międzyrzecza), do którego przecież należał i Wałcz⁷¹. Zatem wydaje się całkiem możliwe, że Uchtenhagenowie na terenie Wałeczczyzny pozostali co najmniej do końca lat sześćdziesiątych XIV w.⁷², albowiem w 1368 r. Kazimierz Wielki transumował dokument fundacyjny Wałcza, co wskazuje na to, że był on jeszcze w posiadaniu władz miejskich⁷³. W takim razie prawdopodobne wydaje się, że gdzieś pod koniec XIV w. Uchtenhagenowie opuszczając Wałcz zabrali ze sobą oryginał

⁶⁹ GStA PK, XX. HA OBA, nr 5085 (9 IV 1429, reg. Joachim–Niessen, nr 614): *Ouch also mir euwer erlundige gnade hat geschriben von den brifen obir dy Crone und Meseritz und dy do herren Mathias und Hannus von Uchtenhagen bey on habin — — her Mathias habe gesprochen wenn her von Stetin kömet so will her mir dy brife schicken und anthvorten*. Mateusz von Uchtenhagen, zob.: CDB A 18, s. 327 n., nr 72 (1407); CDB A 18, s. 330 n., nr 76 (7 IX 1408); CDB A 19, s. 306, nr 201 (9 VI 1410); CDB A 19, s. 323 n., nr 227 (29 III 1424); Jan von Uchtenhagen, zob.: CDB A 18, s. 327 n., nr 72 (1407); CDB A 18, s. 330 n., nr 76 (7 IX 1408); CDB A 19, s. 306, nr 201 (9 VI 1410); CDB A 19, s. 323 n., nr 227 (29 III 1424).

⁷⁰ GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 5, 28v–29 (30 IX 1348) nie wyd. — nie reg.

⁷¹ Rudolf Liebenthal wzm. (1289–1307) CDB A 18, s. 64, nr 5 (5 VIII 1289); CDB A 18, s. 69, nr 12 (27 VI 1293); KDWlkp. 2, nr 764 (20 V 1297) *Rudolphus de Liwendal capitaneus in Meseritz*; CDB B 1, s. 217 n., nr 28 (15 V 1298); CDB A 18, s. 442 n., nr 3 (1 VI 1298); PrUb I/2, nr 798 (23 IV 1303); PrUb I/2, nr 878 (19 IV 1307).

⁷² CDB A 18, s. 457 n., nr 25 (31 VII 1349) *Henningh van Wedel und Henningh Uchtenhagen, Hans van der Crone*; CDB A 18, s. 138 n., nr 68 (26 VI 1364) *Hans von Wedel von der Kronen*. Por. E. Rymar, *Polityczne losy ziem wielkopolskich między Drawą, Gwdą i Notecią w szczególności ziemi wałeckiej w latach 1360–1411*, „Przegląd Zachodniopomorski” 18, 2003, z. 4, s. 18 n.

⁷³ KDWlkp. 3, nr 1596 (10 V 1368) *consules nomine universitatis nostre civitatis Welcz terre Polonie, nostri fideles et dilecti, quondam litteram serenissimorum principum marchionum Brandenburgensium, fratrum nostrorum amitalium benivolorum illustrium, nostre produserunt magestati*. Edycja na podstawie dokonanej w 1681 r. oblaty transumptu Zygmunta Augusta z 1570 r., zawierającego transumpt Zygmunta Starego z 1546 r. transumujący transumpt Kazimierza Wielkiego z 1368 r., zob. AP Poznań, Wałcz gr. 47, 464–468 oraz na podstawie oblaty z 1610 r. zawierającej transumpt wystawiony przez Zygmunta Starego w 1546 r., zob. AP Poznań, Poznań gr. 1225, 152v–156v (za pomoc w dotarciu do tego odpisu dziękuję Pani dr Krystynie Górskiej–Gołaskiej). Por. *Gründung der Stadt Deutsch–Krone*, L. v. Ledebur, *Allgemeines Archiv*, Bd. 1, s. 361–365. W posiadaniu miasta znajdowały się liczne potwierdzenia transumptu Kazimierza Wielkiego z 1368 r., który najprawdopodobniej zdeponowano w archiwum koronnym. A. Sperling (*Aus vergilbten Papieren der Stadt Deutsch Krone*, w: *Deutsch Krone* 1928, s. 12–16) podaje, że w wałeckim archiwum miejskim znajdowało się dziesięć transumptów wystawionych przez polskich władców, potwierdzających dokument kazimierzowski z 1368 r. Najstarszym z nich był transumpt wystawiony przez Zygmunta Starego (8 II 1546 — wyd. A. Sperling, op. cit., s. 99–103, na podst. or.), poświad-

nał dokumentu fundacyjnego, a w mieście pozostał jedynie Kazimierzowski transumpt z 1368 r. Na jego podstawie w 1546 r. sporządzono transumpt, który dał początek serii transumptów wystawianych przez kolejnych władców Polski, aż po Stanisława Augusta Poniatowskiego⁷⁴.

Począwszy od ustanowienia krzyżackiej administracji w Nowej Marchii (1402 r.) Zakon gromadził dowody mające potwierdzić jego wygórowane żądania terytorialne. Tym bardziej, że w akcie Zygmunta Luksemburskiego z 1402 r., na mocy, którego krzyżacy nabyli tę ziemię, brakowało precyzji. W konsekwencji Zakon sięgnął po dokumenty z czasów Askańczyków i Wittelsbachów⁷⁵. Cała sprawa związana z dokumentami dotyczącymi Wałcza i Międzyrzecza musiała wypłynąć po pokoju mełneńskim 1422 r., kiedy to najbardziej palącą sprawą na pograniczu nowomarchijsko-polskim było wytyczenie granic. W latach 1424–1429 zbierały się liczne komisje graniczne⁷⁶, wtedy też krzyżacy starali się również udowodnić swe prawa do Zadrawia i terytorium kasztelanii międzyrzeczkiej. Świadczy o tym chociażby list wójta Nowej Marchii do Wielkiego Mistrza ze stycznia 1432 r., w którym donosi on o grodach zagarniętych przez Polaków, a które niegdyś należały do Nowej Marchii; chodziło tu o: Międzyrzecz, Skwierzynę, Wieleń, Osieczno, Człopę, Czarnków, Ujście, Wałcz, Tuczno, Mirosławiec i Stare Drawsko (Drahim)⁷⁷. Ze strony Zakonu było to właściwie powrót do pretensji granicznych z 1402 r., które opierano na zasięgu terytorialnym Nowej Marchii czasów askańskich i wittelsbachowskich⁷⁸. Wobec coraz silniejszych nacisków ze strony krzyżaków (miały one miejsce pewnie już przed 1429 r.), Uchtenhagenowie musieli w jakiś sposób udostępnić prze-

czyły go kolejne potwierdzenia, tj. Zygmunta Augusta (24 V 1570), Stefana Batorego (20 VIII 1577), Zygmunta III Wazy (16 IV 1589), Władysława IV (25 II 1633), Jana Kazimierza (30 IV 1649), Michała Korybuta Wiśniowieckiego (6 XII 1670), Augusta II (25 III 1698), Augusta III (17 VII 1736), Stanisława Augusta Poniatowskiego (17 VII 1736). Wśród zachowanych oryginałów brakowało transumtu wystawionego przez Jana III Sobieskiego (23 III 1683), o którym wspominają późniejsze potwierdzenia. Jeszcze przed wojną wszystkie te dokumenty zostały zdeponowane w Geheimes Staatsarchiv Berlin, Depositum Detusch Krone, nr 1, 2, 3, 5, 7, 11, 17, 20, 23, 27 (zob. A. Sperling, op. cit., s. 3: „Eine Anzahl alter Stadtprivilegien, die von den verschiedenen polnischen Königen ausgestellt sind und durch Zufall vor erst wenigen Jahren im Rathaus aufgefunden wurden, sind im Geheimes Staatsarchiv in Berlin–Dahlem niedergelegt worden. Diese Urkunden, die zum Teil durch Wurmsfratz, zum Teil durch Feuchtigkeit außerordentlich gelitten hatten, sind von den Herren Staatsarchivräten Dr. Weise (...) und Dr. Winter (...) wieder lesbar gemacht”). Obecnie 24 dokumenty z lat 1577–1795 zdeponowane przez Wałcz w GStA przechowywane są w Vorpommersches Landesarchiv Greifswald, Rep. 38 bU, Deutsch Krone.

⁷⁴ Zob. wyżej przyp. 73.

⁷⁵ E. Rymar, *Polityczne losy*, s. 33–35.

⁷⁶ Np.: GStA PK, XX. HA: OBA, nr 4242 (2 II 1424) reg. Joachim–Niessen, nr 519; OBA, nr 4245 (7 II 1424); OBA, nr 4248 (21 II 1424) reg. Joachim–Niessen, nr 521; OBA, nr 4300 (25 VI 1424) reg. Joachim–Niessen, nr 523; OBA, nr 4321 (1 VIII 1424) reg. Joachim–Niessen, nr 525; OBA, nr 4323 (14 VIII 1424) reg. Joachim–Niessen, nr 526; OBA, nr 4342, k. 2 (30 IX–6 X 1424) reg. Joachim–Niessen, nr 528; OBA, nr 4371 (1424) reg. Joachim–Niessen, nr 532; OBA, nr 4475 (1 IX 1425) reg. Joachim–Niessen, nr 545; OBA, nr 4474 (28 VIII — 1 IX 1425) reg. Joachim–Niessen, nr 546; OBA, nr 4514 (17 XII 1425) reg. Joachim–Niessen, nr 547; OBA, nr 4582 (6 V 1426) reg. Joachim–Niessen, nr 549; CDB A 24, s. 313 n., nr 315 (24 V 1426); OBA, nr 4647 (ante VIII 1426) reg. Joachim–Niessen, nr 559; OBA, nr 4640 (8 VIII 1426) reg. Joachim–Niessen, nr 560; OBA, nr 4676 (ante 25 XII 1426) reg. Joachim–Niessen, nr 562; OBA, nr 4698 (27 I 1427) reg. Joachim–Niessen, nr 563; OBA, nr 4711 (21 II 1427) reg. Joachim–Niessen, nr 563; (1426/1427) reg. Joachim–Niessen, nr 566; OBA, nr 4720 (17 III 1427) reg. Joachim–Niessen, nr 567; OBA, nr 4736 (6 IV 1427) reg. Joachim–Niessen, nr 571; OBA, nr 4749 (22 IV 1427) reg. Joachim–Niessen, nr 573; OBA, nr 4767 (17 V 1427) reg. Joachim–Niessen, nr 577; OBA, nr 4778 (22 VI 1427) reg. Joachim–Niessen, nr 579; OBA, nr 4779 (22 VI 1427) reg. Joachim–Niessen, nr 580; OBA, nr 4802 (14 VIII 1427) reg. Joachim–Niessen, nr 581; OBA, nr 4806 (17 VIII 1427) reg. Joachim–Niessen, nr 582; OBA, nr 4836 (26 X 1427) reg. Joachim–Niessen, nr 584; OBA, nr 4852 (9 XII 1427) reg. Joachim–Niessen, nr 587; OBA, nr 4853 (9 XII 1427) reg. Joachim–Niessen, nr 588; OBA, nr 4870 (31 XII 1427) reg. Joachim–Niessen, nr 591; OBA, nr 4872 (1427) reg. Joachim–Niessen, nr 592; OBA, nr 4879 (9 I 1428) reg. Joachim–Niessen, nr 594; OBA, nr 4890 (15 I 1428) reg. Joachim–Niessen, nr 595; OBA, nr 4940 (17 V 1428) reg. Joachim–Niessen, nr 601; GStA PK, XX. HA PU, Schiebl, 47, nr 15 (18 V 1428) reg. Joachim–Niessen, nr 602; OBA, nr 4946 (27 V 1428) reg. Joachim–Niessen, nr 603; OBA, nr 4955 (29 VI 1428) reg. Joachim–Niessen, nr 605; OBA, nr 5043 (6 II 1429) reg. Joachim–Niessen, nr 611; OBA, nr 5096 (28 V 1429) reg. Joachim–Niessen, nr 615; OBA, nr 5139 (23 VII 1429) reg. Joachim–Niessen, nr 619; OBA, nr 5141 (24 VII 1429) reg. Joachim–Niessen, nr 620; OBA, nr 5245 (1429) reg. Joachim–Niessen, nr 631; OBA, nr 5251 (1429) reg. Joachim–Niessen, nr 632; OBA, nr 5261 (1 I 1430) reg. Joachim–Niessen, nr 633.

⁷⁷ GStA PK, XX. HA OBA, nr 5920 (5 I 1432) reg. Joachim–Niessen, nr 693. Już w 1411 r. Zakon uważał, że Polacy bezprawnie zajmowali Człopę, Tuczno, Wałcz, Mirosławiec, Drahim i Czaplunek, zob. UBOSTen 2, nr 1034 (1411).

⁷⁸ G. Wrede, *Grenzen der Neumark 1319–1817*, Greifswald 1935, s. 76–78; K. Neitmann, *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preußen 1230–1449*, Köln–Wien 1986, s. 509.

chowywane przez siebie dokumenty dotyczące Wałcza i Międzyrzecza⁷⁹. Niezależnie od tych zabiegów jeszcze w kwietniu 1424 r. Albert Reytz, proboszcz klasztoru cysterek w Cedyni (w pobliżu tej miejscowości znajdował się kompleks dóbr rodowych Uchtenhagenów), przedstawił do transumowania dokumenty dotyczące Wałcza i Międzyrzecza⁸⁰. Co ciekawe Albert Reytz⁸¹ jako jedyny uczony w prawie Nowomarchijczyk uczestniczył w charakterze prokuratora w nowomarchijsko-polskich sądach granicznych⁸². Jednak z powodu ścisłych związków, jakie w tym czasie łączyły klasztor w Cedyni z wielkim mistrzem Konradem von Erlichshausen⁸³, należy uznać, że Albert Reytz był zwolennikiem linii reprezentowanej przez Zakon. Około 1430 r. Uchtenhagenowie zapewne ugięli się pod presją i wydali krzyżakom dokumenty, które wielki mistrz Paweł von Rusdorf przedstawił do transumowania biskupowi warmińskiemu Franciszkowi Kuhschmalzowi. W sprawie tej pewną wątpliwość budzi fakt, iż w prawym rogu transumtu z 1430 r. widnieje zapis (XV/XVI w.) „die von uchtenhagen in der alde marke haben den versigelte hauptbriff” a na odwrociu notka (XV/XVI w.): „hauptbriff ist by hans und H... Uchtenhagen oder bey iren erben — fundati Arenskrone 45”⁸⁴. Czyżby miało to oznaczać, że po 1430 r. oryginały znajdowały się w rękach Uchtenhagenów? Raczej mało możliwe, bardziej prawdopodobne jest to, że zapodziały się gdzieś w przepastnym archiwum Zakonu. Przypuszczalnie też w latach trzydziestych XV w. dokonano odpisów z rzeczonych dokumentów, które obecnie znajdują się w Ordensbriefarchiv⁸⁵. Jeszcze w 1830 r., kiedy to Leopold von Ledebur po raz pierwszy opublikował treść dokumentu nadania praw miejskich dla Wałcza, jego oryginał znajdował się w pokrzyżackich zbiorach archiwum królewskiego⁸⁶. W drugiej połowie XIX w. dokument fundacyjny Wałcza i jego piętnastowieczne transumpty, ze względu na zasadę pertynencji terytorialnej (Wałcz wówczas należał do prowincji Prusy Zachodnie), zostały przeniesione do Archiwum Państwowego w Gdańsku (Staatsarchiv Danzig), po czym znowu zostały włączone do zbiorów królewskich, które obecnie są przechowywane w GStA PK⁸⁷.

Kolejna sprawa dotycząca archiwaliów z terenu Zadrawia jest związana z rodziną Güntersberg, albowiem w 1452 r. Ulryk von Güntersberg przedłożył Zakonowi Krzyżackiemu do wglądu trzy dokumenty, które pierwotnie należały do rodziny Liebenow (zob. niżej tab. III), a w drugiej połowie XIV w. znalazły się w rękach jego przodków⁸⁸. Dwa pierwsze dokumenty, przypuszczalnie z 1297 r., dotyczyły potwierdzenia nadań, które Henryk Liebenow otrzymał jeszcze od Przemysła I lub Prze-

⁷⁹ Nie wykluczone, że miało to jakiś związek ze sporem, który około 1429 r. Uchtenhagenowie toczyli z Brederlowami o zamek w Derczewie, bowiem w tej sprawie rozjemcą był Zakon, zob. K. Heidenreich, op. cit., s. 73, 75, por. GStA PK, XX. HA OBA, nr 5037 (22 I 1429), nr 5258 (ok. 1429).

⁸⁰ GStA PK, XX. HA PU, Schiebl. 46, nr 2 (13 IV 1424) transumt notarialny — reg. Joachim–Hubatsch II, nr 2194. Na ścisłe związki, jakie łączyły Uchtenhagenów z klasztorem cysterek w Cedyni wskazuje dokument z 20 marca 1452 r., zob. CDB A 19, s. 92 n., nr 44.

⁸¹ Albert Reytz (wzm. 1408–1443) magister praw, altarysta w Chojnie, proboszcz w Cedyni, archidiakon w Celinie, zob. Ch. Gahlbeck, *Zisterzienser*, s. 905, przyp. 53 i 54.

⁸² GStA PK, XX. HA OBA, nr 4324, k. 2 (30 IX–6 X 1424) reg. Joachim–Niessen, nr 528; por.: GStA PK, XX. HA OBA, nr 8363 (4 XII 1443) reg. Joachim–Niessen, nr 962.

⁸³ Ch. Gahlbeck, *Zisterzienser*, s. 304–305.

⁸⁴ GStA PK, XX. HA PU, Schiebl. 46, nr 3 (23 V 1430) — niegdys Staatsarchiv Danzig, Abt. 3, nr 114. Należy się również liczyć z faktem, że zapiski te naniesiono wówczas, gdy pamięć o miejscu przechowywania oryginałów była już mglista. Zatem nie wykluczone, że około 1430 r. zdeponowano je w archiwum krzyżackim. GStA PK, XX. HA PU, Schiebl. 46, nr 28, 29 (dot. dok. tab. II, nr 4).

⁸⁵ Por. tab. II: dok. 1) GStA PK, XX. HA OBA, nr 110; dok. 2) GStA PK, XX. HA OBA, nr 136b; dok. 3) GStA PK, XX. HA OBA, nr 136a; dok. 4) GStA PK, XX. HA OBA, nr 136c.

⁸⁶ L. v. Ledebur, *Allgemeines Archiv*, Bd. 1, s. 360, tak oto opisuje ten dokument: „Für die Geschichte der Landeskultur sind die Urkunden, welche die Gründung von Städten enthalten, velzüglich beachtenswerth, und von besonders ausgezeichneter Wichtigkeit ist nachfolgender Fundationsbrief, dessen auf Pergament geschriebenes, mit drei an seidenen Fäden hängenden Siegeln versehenes Original sich in dem Königl. Geheimen Archive zu Königsberg befindet”.

⁸⁷ Pr. UB I/2, s. 497: „Nach dem Original im St. A. Danzig (3, 112) früher im St. A. Königsberg (Schieblade 46 Nr. 1), des den bisherigen Herausgebern unbekannt blieb”; *Regesten der Markgrafen von Brandenburg*, reg. nr 1865: „Original Danzig, Staatsarchiv (3, 112)”; reg. Joachim–Hubatsch II, nr 383, por. wyżej przyp. 74 i 84.

⁸⁸ O prawach Güntersbergów do posiadłości po zmarłym Ottonie Liebenowie wspomina dokument z września 1350 r., zob.: CDB A 18, s. 123, nr 44 (28 IX 1350) *Ludovicus — — strenuis viris Gunthero et Wachardo de Guntersberg — — in perpetuum fidelibus exhibendorum et ad usum seu utilitatem ipsorum strenuis viris Gunthero militi, Hen. et Jacobo de Guntersberg contulimus — — quartae partis bonorum in villis Levenow, Crassenick, Kochin et bonorum monete in Kunigesberg situatorum ad nos per decessum Ottonis de Levenow*.

mysła II. Natomiast dokument z 1307 r. dotyczył praw do ziemi waleckiej, które Henryk Liebenow kupił od jednego z lokatorów Wąlcza, Ulryka Schöninga (zob. tab. III).

Tabela III. Dokumenty z archiwum rodziny Liebenow/Güntersberg w archiwum krzyżackim

	Data	Edycja	Miejsce przechowywania
1.	3 III 1297 ?	T. Jurek, <i>Brandenburski zabór</i> , s. 369–370 ⁸⁹	GStA PK, XX. HA OBA, nr 115 (odp.)
2.	3 III 1297 ?	Pr. UB I/2, nr 558	
3.	19 IV 1307	Pr. UB I/2, nr 878	

ad. 1) margrabiowie brandenburscy Otto [IV], Konrad, Jan [IV] i Otto [VIII] potwierdzają Henrykowi Liebenow wszystkie dobra, jakie otrzymał on od księcia kaliskiego Przemysła i dodają mu 300 łanów między rzekami Noteć i Drawa oraz wieś Samołęż i Smolnica

ad 2) margrabiowie brandenburscy Otto [IV], Konrad, Jan [IV] i Otto [VII] potwierdzają Henrykowi Liebenow wszystkie dobra, jakie otrzymał on od księcia kaliskiego Przemysła, a także nadają mu 300 łanów w puszczy *Trepiz* oraz 100 łanów koło *Lubele* i *Lecken* — terytorium tego nadania rozciągało się na północ od Wąlcza aż po ziemię złocieniecką

ad 3) margrabiowie brandenburscy Otto [IV] i Waldemar potwierdzają, że Ulryk Schöning, który wraz z Rudolfem Liebenthalem zagospodarowywał ziemię walecką, z powodu podeszłego wieku, sprzedał swą część tej ziemi Henrykowi Liebenowowi.

Tomasz Jurek przypuszcza, że Ulryk Güntersberg zawiózł niniejsze dokumenty do Malborka w związku z jakąś sprawą sądową, na której potrzeby dokonano stosownych odpisów⁹⁰. Trudno jednoznacznie stwierdzić jaka była przyczyna przedłożenia Zakonowi dokumentów z pierwotnego archiwum rodziny Liebenow. W korespondencji gromadzonej przez krzyżaków (Ordensbriefarchiv), w 1452 r. brak jakichkolwiek spraw dotyczących rzeczonych posiadłości, jak i korespondencji z rodziną Güntersberg. Z kolei informacje o działalności Ulryka Güntersberga pochodzą z lat 1448–1460⁹¹, co w pewnym stopniu uwiarygodnia całą sprawę.

Kolejnym interesującym zagadnieniem jest obecność w archiwum krzyżackim dokumentów należących niegdyś do rodziny von der Osten. W sumie chodzi tu o osiem dyplomów z lat 1317–1382, w tym dokument margrabiego Waldemara z 1317 r., z mocy którego Ostenowie objęli Drezdenko. Zakon otrzymał je w 1408 r. od Ulryka von der Osten, który wyzbył się na rzecz krzyżaków wszystkich praw do Drezdenka i okolicznych posiadłości⁹². Niektóre z tych dokumentów w 1412, 1414, 1419 i 1428 r. zostały transumowane⁹³, jednak najczęściej dokonywano z nich odpisów bądź kopii⁹⁴. W latach dwudziestych i trzydziestych XV w. Zakon bardzo sprawnie posłużył się nimi w sporach

⁸⁹ Zob. przyp. 66.

⁹⁰ T. Jurek, op. cit., s. 361–370. Na odwrociu papierowej karty, na której umieszczono odpisy trzech wyżej wymienionych dokumentów z archiwum rodziny Güntersberg, widniała nota: „Vlrich von Guntersberg oberantworthe disse abeser(ife) an donerstag noch Omnium Sanctorum im LII^{em} jare [2 XI 1452] czu Mar(ienburg) in collacione ex commissione domini debet ad mandatum poni iuxta posse” (cyt za: T. Jurek, op. cit., s. 369).

⁹¹ G. J. Brzustowicz, *Rycerze i Młyn Szlifierski*, Kalisz–Choszczno 2004, s. 52.

⁹² CDB A 18, s. 330 n., nr 76 (7 IX 1408) or. DOZA Wien, U. 7. September 1408, odp. GStA PK, XX. HA OF, nr 67, 132v–133. Por. E. Rymar, *Panowie von der Osten (Drzeńscy)*, cz. 3 i 4, NRHA 6, 1999, z. 2, s. 51–65.

⁹³ Dok. z 2 II 1317 r. (por. tab. IV, nr 1): transumpt notarialny biskupa pomezkańskiego Jana Reimanna: GStA PK, XX. HA PU, Schiebl. 46, nr 10 (5 V 1412), instrument notarialny: GStA PK, XX. HA PU, Schiebl. 46, nr 5 (21 I 1428). Dok. z 31 VIII 1382 r. (zob. tab. IV, nr 5): transumpt notarialny biskupa pomezkańskiego Gerarda Stolpmanna: GStA PK, XX. HA PU, Schiebl. 46, nr 8 (9 VIII 1419), instrument notarialny: GStA PK, XX. HA PU, Schiebl. 46, nr 7 (2 IV 1414). Dok. z 24 VI 1405 r. (por. tab. IV, nr 6): transumpt notarialny biskupa pomezkańskiego Jana Reimanna: GStA PK, XX. HA PU, Schiebl. 46, nr 10 (5 V 1412), instrument notarialny: GStA PK, XX. HA PU, Schiebl. 46, nr 14 (9 VIII 1419). Dok. z 23 IX 1405 r. (por. tab. IV, nr 7): transumpt notarialny biskupa pomezkańskiego Gerarda Stolpmanna: GStA PK, XX. HA PU, Schiebl. 46, nr 8 (9 VIII 1419). Zob. też *Die Staatsverträge*, s. 45–48.

⁹⁴ GStA PK, XX. HA OBA, nr 169, GStA PK, XX. HA OF, nr 67, 129v (21 I 1330); GStA PK, XX. HA OBA, nr 242, GStA PK, XX. HA OF, nr 67, 129v–130 (5 I 1349); GStA PK, XX. HA OBA, nr 257, GStA PK, XX. HA OF, nr 67, 130 (11 XI 1350); GStA PK, XX. HA OF, nr 67, 130–130v (11 XI 1350); GStA PK XX. HA OBA, nr 341 (16 XII 1368); GStA PK, XX. HA OF, nr 67, 130v–131 (31 VIII 1382).

o przebieg granicy nowomarchijsko–polskiej⁹⁵. Było to najprawdopodobniej dziewięć dokumentów, które opisuje poniższa tabela.

Tabela IV. Dokumenty z archiwum rodziny von der Osten z Drezdenka w archiwum krzyżackim

	Data	Edycja	Miejsce przechowywania
1.	2 II 1317	CDB A 18, s. 282 n., nr 1	DOZA Wien, U. 2. Februar 1317 (or.); GStA PK, XX. HA OBA, nr 140 (kop.)
2.	21 I 1330	CDB A 18, s. 284, nr 2	DOZA Wien, U. 21. Januar 1330 (or.); GStA PK, XX. HA OBA, nr 169 (kop.)
3.	30 VI 1333	UBOsten 1, nr 441	GStA PK, XX. HA, Schieblade 41, nr 15 (or.) ⁹⁶
4.	11 XI 1350	UBWedel III/1, nr 61	GStA PK, XX. HA PU, Schiebl. 41, nr 16 (or.); GStA PK, XX. HA OBA, nr 257 (kop.)
5.	16 XII 1368	UBOsten I, nr 821	GStAPK, HA XX, OBA, nr 341 (kop.)
6.	31 VIII 1382	CDB A 18, s. 312, nr 56	GStA PK, XX. HA PU, Schiebl. 46, nr 6 (or.)
7.	24 VI 1405	CDB A 18, s. 317 n., nr 62	GStA PK, XX. HA PU, Schiebl. 46, nr 13 (or.)
8.	23 IX 1405	CDB A 18, s. 318, nr 63	GStA PK, XX. HA PU, Schiebl. 46, nr 12 (or.)
9.	(17 VII) 1407	CDB A 18, s. 327, nr 72	GStA PK, XX. HA PU, Schiebl. 46, nr 15 (or.)

Poza tym w wyniku sprzedaży praw do wsi znajdujących się niegdyś w rękach Ostenów w ręce Zakonu trafiły dokumenty dotyczące miejscowości Ogardy, *Carbe*⁹⁷ — na terenie ziemi strzeleckiej⁹⁸ i Mościce — na terenie ziemi gorzowskiej⁹⁹.

W kwietniu 1384 r. krzyżacy kupili od Hansa von Wedel Świdwin wraz z okolicą¹⁰⁰, w konsekwencji stosowne archiwalia trafiły do Malborka. Najprawdopodobniej było to osiem dokumentów z lat 1313–1383 — prawie wszystkie zachowały się w oryginale, a w XV w. dokonano z nich odpisów (obecnie w OF 67)¹⁰¹.

⁹⁵ GStA PK, XX. HA OBA, nr 4321 (1 VII 1424) wówczas Zakon posiadał: *Item ein briff Lodwici des Markgrafen uff die abgebung des dorffis Plumberg* [or. DOZA Wien, U. 11 November 1350 (11 XI 1350) wyd.: CDB A 18, s. 294, nr 24, por. niżej przyp. 99] *eine briff Woldemari eynes marggraffen von der vorlehnung des hufis und der gut Drissen* — [or. 2 II 1317, wyd.: CDB A 18, s. 282 n., nr 1, zob. tab. IV, nr 1] *item den koufbriff ob Drisen mit II ingesigeln* [or. DOZA Wien, U. 7. September 1408 (7 IX 1408) wyd.: CDB A 18, s. 330 n., nr 76] *item eyn brief Ulrichs von Drisen in dem her bekennet das die hurshaft gehort hat zu den marggraffthafft* [or. DOZA Wien, U. 4. Februar 1408 (5 II 1408) wyd.: CDB A 18, s. 328 n., nr 78]. K. Neitmann (op. cit., s. 577–578) wymienia jedynie dwa dokumenty, które Ostenowie przekazali Zakonowi, tj. z 2 II 1317 r. i 31 VIII 1382 r. Nieliczne dokumenty dotyczące Drezdenka i rodziny von der Osten w ramach archiwum odbiorcy znalazły się w Archiwum Koronnym, a następnie w Archiwum Głównym Akt Dawnych, zob. UBOsten I, nr 807 (22 VII 1365), UBOsten I, nr 844 (25 VII 1372) oraz UBOsten II, nr 968 (25 V 1402) kiedyś zapewne w Archiwum Koronnym (por. *Die Staatsverträge*, s. 22, 45) obecnie: GStA PK, VII. HA Urkunden, Märkische Ortschaften Driesen, nr 1.

⁹⁶ Na temat nieco odmiennych losów tego dokumentu zob. wyżej przyp. 55.

⁹⁷ Or. GStA PK, XX. HA PU, Schiebl. 46, nr 49 (31 stycznia 1407) — wyd. UBOsten 2, nr 1010, por. GStA PK, XX. HA, OBA, nr 726 (25 XII 1403) — reg. Joachim–Niessen, nr 115.

⁹⁸ Odp. GStA PK, XX. HA OF, nr 67, 129v–130 (5 I 1349) — wyd. CDB A 18, s. 293, nr 22, por. GStA PK, XX. HA PU, Schiebl. 46, nr 40 (25 III 1405) — wyd. UBOsten 2, nr 992.

⁹⁹ Or. DOZA Wien, U. 11. November 1350 (11 XI 1350) wyd. CDB A 18, s. 294, nr 24. Brak dokumentu potwierdzającego sprzedaż tej wsi.

¹⁰⁰ CDB A 18, s. 237, nr 34 (14 IV 1384) or. GStA PK, XX. HA PU, Schiebl. 46, nr 31; CDB A 18, s. 236 n., nr 33 (14 IV 1384) or. GStA PK, XX. HA PU, Schiebl. 46, nr 32; por. CDB A 18, s. 237 n., nr 35 (27 VII 1384) or. GStA PK, XX. HA PU, Schiebl. 46, nr 33.

¹⁰¹ GStA PK HA XX, OF, nr 67, 100v–101 (27 V 1319); GStA PK XX HA, OBA nr 366 (28 V 1374). K. Neitmann (op. cit., s. 578) wymienia jedynie dwa dokumenty, które w 1384 r. trafiły do archiwum krzyżackiego, tj. z 27 V 1319 r. i 27 X 1381 r., por. wyżej tab. V.

Tabela V. Dokumenty dotyczące Świdwina, ziemi świdwińskiej oraz rodu von Wedel w archiwum pokrzyżackim

	Data	Edycja	Miejsce przechowywania
1.	16 IV 1313	UBWedel II/1, nr 113	GStA PK, XX. HA PU, Schiebl. 46, nr 44 (or.)
2.	27 V 1319	Pmr. UB 5, nr 3256	GStA PK, XX. HA PU, Schiebl. 46, nr 30 (or.)
3.	5 I 1338	CDB A 18, s. 221, nr 12	GStA PK, XX. HA OBA, nr 196 (odp.)
4.	28 V 1374	CDB A 18, s. 149 n., nr 85	GStA PK, XX. HA PU, Schiebl. 46, nr 48 (or.)
5.	24 VI 1375	CDB A 18, s. 231 n., nr 27	GStA PK, XX. HA PU, Schiebl. 46, nr 46 (or.)
6.	3 V 1376	CDB A 18, s. 232, nr 28	GStA PK, XX. HA PU, Schiebl. 45, nr 8/2 (or.)
7.	27 X 1381	CDB A 18, s. 234 n., nr 30	GStA PK, XX. HA PU, Schiebl. 46, nr 47 (or.)
8.	19 XI 1383	CDB A 18, s. 235 n., nr 32	GStA PK, XX. HA PU, Schiebl. 45, nr 1/2 (or.)

Z kolei zupełnie odmienną jednostkę stanowi jeden z piętnastowiecznych kopiariuszy przechowywany obecnie w GStA PK (XX. HA OF, nr 328). Zostały w nim umieszczone odpisy dokumentów z archiwum miejskiego w Choszcznie. Jak to już ustalił Christian Gahlbeck, w skład OF 328 wchodzi trzy niezależne od siebie posyty kopii przechowywanych niegdyś w OBA, które w sumie obejmują lata 1298–1413¹⁰². Powstaje zatem pytanie, w jakim celu Zakon tak starannie gromadził dokumenty z Choszczna? Okazuje się, że miało to związek z buntem tamtejszych rajców przeciwko rządowi krzyżackim w Nowej Marchii. Po jego stłumieniu w 1445 r., miasto spotkały liczne represje, m.in. odebranie wszystkich przywilejów, jakie otrzymało od wcześniejszych władców¹⁰³. Dokumenty te wróciły do Choszczna dopiero dziesięć lat później, kiedy to krzyżacki wójt Lipienka (wójt Nowej Marchii w l. 1441–1448), Jerzy Egloffstein, przekupiony przez choszczeńskich rajców zwrócił wszystkie przechowywane u siebie dokumenty. Oczywiście wywołało to ostry sprzeciw elektora brandenburskiego Fryderyka II, jednak w końcu (w 1466 r.) potwierdził on przywileje Choszczna¹⁰⁴. Do zupełnie innej kategorii należą dwa dokumenty dotyczące przywilejów młyńskich z 1338 r. i 1348 r. (miasto wyzbyło się ich w 1403 r.), których oryginały znajdują się w wiedeńskim archiwum. Jednak fakt, iż ich odpisy również znalazły się w OF, nr 328 może świadczyć o tym, że w latach czterdziestych XV w. do krzyżackiej kancelarii trafiły odpisy, a nie oryginały najstarszych przywilejów, a to mogłoby sugerować, że wówczas w Choszcznie istniała kancelaria miejska¹⁰⁵. Poza tym

¹⁰² Ch. Gahlbeck, *Zisterzienser*, s. 1129, stare sygnatury: XIII 109; XIII 122; Xva 199a.

¹⁰³ Odp. GStA PK, XX. HA OBA, nr 8998 (1445), reg. Joachim–Niessen, nr 1069; odp. GStA PK, XX. HA OBA, nr 9007, 9018 (1445); por. M. Biskup, *Zjednoczenie Pomorza Wschodniego z Polską w połowie XV w.*, Warszawa 1959, s. 308–309; J. Wroniszewski, *Dokument zrzeczenia się przez Władysława III Choszczna na rzecz Krzyżaków z 20 maja 1436 roku*, w: *Studia nad dziejami miast i mieszczaństwa w średniowieczu*, Toruń 1996, s. 304–305; G. J. Brzustowicz, *Choszczno*, s. 105–106.

¹⁰⁴ Or. BLHA, Pr. Br. Rep. 4B, Landvogtei der Neumark, U. 37: *Ich Gorge vom Egloffstein Deuschs ordens voyt zum Liepen bekenne und thu offenbare mir diesem brief allen dy in sehen oder horen lesen als ich — den Borg(er)meist(er)n, Rat(h)man(nen) und gancz(en) gemein der Stat Arnßwalde — etlich alten ire brive und privilegia dy in vorzeiten von meinen orden genom(m)en seyn, und der sy sich auch in irem offen brif v(er)czigen haben, wider geben habe das ich das sunder wissen und on alle volbort meins homeist(er)s und seiner gebittiger(n) habe gathan und ist mir auch von mymad bevolhen noch geheissen und habe des nicht zusthader oder v(on) dieß gethan, meinem gnedigen fre(un)d dem margg(ra)ven und sol auch seinen gnaden an allen sthaden sein*, por. GStA PK, XX. HA OBA, nr 14095 (21 XII 1455) reg. Joachim–Niessen, nr 1514; GStA PK, XX. HA OBA, nr 14260 (7 II 1456); or. BLHA, Pr. Br. Rep. 4B, Landvogtei der Neumark, U. 38 (22 II 1456), por. GStA PK, XX. HA OBA, nr 14296; CDB A 18, s. 44 n., nr 66 (1 II 1466). Por. E. Rymar, *Administracja krzyżacka w Nowej Marchii 1384/1402–1454/1455*, w: tegoż, *Studia i materiały z dziejów Nowej Marchii i Gorzowa. Szkice historyczne*, Gorzów Wielkopolski 1999, s. 122–123; G. J. Brzustowicz, *Choszczno*, s. 110.

¹⁰⁵ Or. DOZA Wien, U. 14. Februar 1403, nie wyd. — reg. Joachim–Niessen, nr 102 (8 IV 1403). Raczej mało prawdopodobna wydaje się sytuacja, w której Zakon, posiadający w latach 1445–1455 wszystkie oryginały choszczeńskich pergaminów, specjalnie sięgnąłby do archiwum po otrzymane w 1403 r. dwa dokumenty przywilejów młyńskich (or. DOZA Wien, U. 9. Oktober 1338 — odp. GStA PK, XX. HA OF, nr 328, 30; or. DOZA Wien, U. 24. September 1348 — odp. GStA PK, XX. HA OF, nr 328, 30) i wpisałby je do OF, nr 328. Na ślad kancelarii miejskiej w drugiej połowie XIV w. trafiamy również w Gorzowie Wlkp., zob. wyżej przyp. 34 oraz E. Syska, op. cit., s. 31.

u krzyżaków pozostał dokument cesarza Karola IV z 25 lipca 1363 r. potwierdzający wszystkie przywileje nadane Choszcznu przez margrabiów brandenburskich¹⁰⁶. W kopiariuszu OF 328 z interesującego nas okresu znajdują się odpisy 36 dokumentów¹⁰⁷. Niemniej jednak należy się domyślać, że nawet gdyby wszystkie dokumenty z Choszczna trafiły do Malborka, to nie zostały one wpisane do OF 328. Należy przypuszczać, że pominięto tam co najmniej 14 dokumentów do 1373 r. włącznie. Do dzisiaj żaden z nich nie zachował się w oryginale, a kolejne odpisy znane są z rejestrów kancelarii brandenburskich Wittelsbachów¹⁰⁸. Najprawdopodobniej choszczeńskie archiwum spłonęło wraz z ratuszem w 1540 r.¹⁰⁹ Zatem dzięki krzyżackiemu epizodowi w dziejach choszczeńskich archiwaliów znamy treść znacznej ich części.

IV. Dokumenty nowomarchijskie w rejestrach wychodzących kancelarii brandenburskich Wittelsbachów

Dzięki dobrze zorganizowanej kancelarii brandenburskich Wittelsbachów, w której dla każdego z wójtostw prowadzono osobne rejestry dokumentów wychodzących i wchodzących (dla Nowej Marchii zachowały się jedynie rejestry wychodzące), dysponujemy bogatym materiałem źródłowym z lat 1333–1372. Jak już tego dowiódł H. Bier, Wittelsbachowie wraz z objęciem rządów w Marchii Brandenburskiej przenieśli do niej zwyczaje kancelaryjne panujące wówczas w Bawarii. Także bardziej scentralizowana forma zarządu państwem, niż za czasów Askańczyków, wymuszała prowadzenie wszelkiego rodzaju ksiąg rachunkowych, rejestrów lennych, spisów wasali, ksiąg ziemskich, spisów zamków itp. Zatem możemy przyjąć, że to dopiero Wittelsbachowie zorganizowali w Brandenburskiej prężnie działającą kancelarię, której trudno z kolei dopatrywać się za panowania Luksemburgów (1373–1411)¹¹⁰. Za datę rozpoczęcia prowadzenia rejestrów dokumentów wychodzących z kancelarii margrabiego Ludwika Starszego należy uznać rok 1333. Świadczą o tym dwa XIV-wieczne nowomarchijskie rejestry, wójtostwa myśliborskiego (sygn. GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 1) i gorzowskiego (sygn. UB Leipzig, Rep. II, nr 128) oraz rejestry wójtostw: arneburskiego, brandenburskiego, havelberskiego oraz barnimskiego, zaczynające się właśnie w 1333 r.¹¹¹ Niemniej już na

¹⁰⁶ Or. GStA PK, XX. HA PU, Schiebl. 46, nr 4 (25 VII 1363) nie wyd. — reg. Joachim–Niessen, nr 39.

¹⁰⁷ GStA PK, XX. HA OF, nr 328, 1–32: 1) CDB A 24, s. 8 n., nr 12 (6 XII 1298); 2) UBWedel II/1, nr 102 (20 XII 1310); 3) UBWedel II/1, nr 114 (19 IV 1313); 4) CDB A 24, s. 12, nr 18 (27 I 1318); 5) UBWedel II/1, nr 149 (24 VI 1318); 6) CDB A 18, s. 103 n., nr 6 (26 II 1319); 7) UBWedel II/1, nr 153 (28 VII 1319); 8); Pmr. UB 5, nr 3343 (14 III 1320); 9) nie wyd. — reg. Joachim–Niessen, nr 16 (7 IX 1321); 10) UBWedel II/1, nr 171 (29 IX 1321); 11) nie wyd. — reg. Joachim–Niessen, nr 18 (21 VI 1327); 12) CDB A 24, s. 14, nr 22 (20 II 1328); 13) CDB A 18, s. 13, nr 15 (26 V 1337); 14) nie wyd. — reg. Joachim–Niessen, nr 21 (13 V 1337); 15) CDB A 18, s. 13, nr 15 (1 X 1337); 16) CDB A 18, s. 14 n., nr 17 (11 IX 1338); 17) CDB A 18, s. 14, nr 16 (10 X 1338); 18) nie wyd. — reg. Joachim–Niessen, nr 23 (9 I 1340); 19) nie wyd. — reg. Joachim–Niessen, nr 25 (3 V 1344); 20) nie wyd. — reg. Joachim–Niessen, nr 26 (23 XII 1347); 21) CDB A 18, s. 18, nr 24 (24 IX 1348); 22) CDB A 18, s. 19, nr 25 (1 I 1349); 23) nie wyd. — reg. Joachim–Niessen, nr 27 (29 XI 1349); 24) nie wyd. — reg. Joachim–Niessen, nr 29 (11 VI 1351); 25) CDB A 18, s. 21 n., nr 31 (29 II 1352); 26) CDB A 18, s. 24, nr 25 (29 XII 1353); 27) CDB A 18, s. 16 n., nr 40 (4 X 1354); 28) nie wyd. — reg. Joachim–Niessen, nr 33 (4 IX 1358); 29) nie wyd. — reg. Joachim–Niessen, nr 35 (24 VIII 1359); 30) nie wyd. — reg. Joachim–Niessen, nr 36 (26 X 1359); 31) nie wyd. — reg. Joachim–Niessen, nr 37 (25 XI 1359); 32) CDB A 18, s. 29 n., nr 45 (z datą: 16 VI 1364, winno być: 12 VI 1364); 33) CDB A 18, s. 30 n., nr 47 (z datą: 1367, winno być: 21 III 1367); 34) nie wyd. — reg. Joachim–Niessen, nr 43 (9 VI 1372); 35) CDB A 18, s. 35 n., nr 55 (17 VIII 1372); 36) nie wyd. — reg. Joachim–Niessen, nr 45 (17 VI 1373).

¹⁰⁸ CDB A 18, s. 3 n., nr 3 (19 IV 1291) odp. GStA PK, I. HA Rep. 21, nr 4, fasc. 8a, k. 6–6v (Bekmann Sammlung); CDB A 18, s. 12, nr 13 (26 III 1335) odp. Universitätsbibliothek Leipzig, Handschriftenabteilung (dalej cyt. UB Leipzig), Rep. II, nr 128, k. 24, nr 12 — dokument ten dotyczy młyna miejskiego, nie wykluczone, że zaginął już przed 1403 r., kiedy to miasto wyzbyło się praw do młynów (or. DOZA Wien, U. 14. Februar 1403) por. wyżej przyp. 52; CDB A 18, s. 20 n., nr 29 (19 IX 1350) odp. GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 5, 46v; CDB A 18, s. 21, nr 30 (19 IX 1350) odp. GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 5, 54; CDB A 18, s. 23, nr 34 (4 XII 1352) odp. GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 5, 86–86v; CDB A 18, s. 24, nr 36 (2 IV 1354) odp. GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 5, 99v–100; CDB A 19, s. 238 — nota (1 V 1360) odp. GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 5, 129; nie wyd. — odp. GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 5a, 155v (13 VII 1360); nie wyd. — odp. GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 5a, 156 (29 VII 1360); CDB A 18, s. 32 n., nr 50 (21 XI 1369) odp. GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 5, 149–149v; CDB A 18, s. 33 n., nr 52 (17 IV 1371) odp. GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 5, 153v; CDB A 18, s. 34 n., nr 53 (15 VIII 1372) odp. GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 5a, 138; CDB A 18, s. 35, nr 54 (1372) odp. GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 5a, 142–142v; CDB A 18, s. 36, nr 56 (1372) odp. GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 5a, 140v–141; CDB A 18, s. 37, nr 57 (16 VIII 1373) odp. ?

¹⁰⁹ G. J. Brzustowicz, *Choszczno*, s. 34, 38.

¹¹⁰ H. Bier, *Das Urkundenwesen*, s. 7–8, 18–19.

¹¹¹ GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 2 (Arneburg), nr 1, cz. 3 (Brandenburg), nr 3, cz. 3 (Barnim); UB Leipzig, Rep. II, nr 126, k. 1–21 (Havelberg).

wstępie należy podkreślić, że zasady podziału na sprawy związane z poszczególnymi wójtostwami przestrzegano jedynie na początku, później pilnowano by nie mieszać dokumentów dotyczących każdej z Marchii (tj. Starej i Nowej). Tak było w przypadku zachowanego w oryginale rejestru wójtostwa myśliborskiego. Być może w początkowym założeniu miał on obejmować jedynie sprawy tej jednostki (o czym zdają się świadczyć pierwsze wpisy), jednak później znalazły się tam dokumenty dotyczące m.in. Drawska Pomorskiego, Choszczna i Połczyna Zdroju¹¹². Podobnie sprawa wygląda w rejestrze wójtostwa gorzowskiego. Oprócz spraw tego regionu, znajdziemy tam dokumenty dotyczące miejscowości tak odległych jak Trzczańsko Zdrój, Choszczno, Kalisz Pomorski, czy Czarnków¹¹³.

Już na początku lat siedemdziesiątych XVIII w. prawie wszystkie nowomarchijskie dokumenty z rejestru GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 1 zostały wydane przez P. W. Gerckena, który opisał go w następujący sposób: „Der Codex, wovon ich diese Abschrift genommen, ist in dem Königl. grossen Geheimen Archiv zu Berlin befindlich, und von da A. 1767 mir mit gnädiger Erlaubnis communiciret. Er ist in klein Quart auf Pergament, und zwar bei der Regierung M. Ludwigs des älteren geschrieben... Ich habe 4 unterschiedene Hände darinn angetroffen”¹¹⁴. Być może sugerując się informacjami podanymi przez P. W. Gerckena, A. F. Riedel (CDB) tak konsekwentnie nazywał ten rejestr *Codex in quarto*¹¹⁵. W sumie Rep. 78a, nr 1 zawiera odpisy 111 dokumentów z lat 1333–1346, które w niezmienionej kolejności zostały powtórzone w późniejszych kopiariuszach: GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 5 i w GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 5a, od połowy dokumentu z 13 lutego 1334 r., aż do dokumentu 23 stycznia 1346 r.¹¹⁶ W sumie nie wiadomo, dlaczego w kopiariuszu Rep. 78a, nr 5 zachowały się odpisy, począwszy dopiero od dokumentu z 7 stycznia 1338 r. Być może tak jak w przypadku kopiariusza Rep. 78a, nr 5a, przy oprawie zostały wydarte z niego pierwsze karty. Według H. Biera rejestr wójtostwa myśliborskiego Rep. 78a, nr 1 pierwotnie obejmował lata 1333–1348 i zawierał odpisy 140 dokumentów¹¹⁷. Problem w tym, że zachowany w oryginale rękopis Rep. 78a, nr 1 kończy się na dokumencie z 23 stycznia 1346, a w sporządzonych na jego podstawie odpisach (Rep. 78a, nr 5 i Rep. 78a, nr 5a) po dacie 23 stycznia 1346 r. następują dokumenty od 14 października 1346 r. do 15 czerwca 1348 r. i nic nie wskazuje na to, że chodzi tu o jakąś odrębną jednostkę¹¹⁸ (zob. tab. VI). Można to tłumaczyć jedynie w taki sposób, że już po tym jak zawartość Rep. 78a, nr 1 przepisano do kopiariuszy Rep. 78a, nr 5 i Rep. 78a, nr 5a, parę ostatnich kart uległo zniszczeniu i w takim stanie zszyto go w wraz z rejestrem dokumentów przychodzących (1336–1343) i rejestrami wójtostw arneburskiego, brandenburskiego, havelberskiego i barnimskiego w jeden poszyt, który obecnie tworzy Rep. 78a, nr 1 (cz. 1–3).

¹¹² GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 1: k. 97v (30 IV 1336) wyd. CDB A 18, s. 220, nr 11; k. 97v–98 (30 IV 1336) wyd. CDB A 24, s. 22, nr 37; k. 98 (1 X 1337) wyd. CDB A 18, s. 13, nr 15 z datą: 25 V 1336; k. 98v (21 III 1337) wyd. CDB A 24, s. 24 n., nr 42; k. 101 (15 IX 1337) wyd. CDB A 18, s. 109, nr 18; k. 103 (10 X 1338) wyd. CDB A 18, s. 14, nr 16; k. 103v (12 X 1338) wyd. CDB A 18, s. 112, nr 23; k. 103v (7 X 1338) wyd. CDB A 18, s. 221, nr 13; k. 104 (1338) wyd. CDB A 18, s. 222, nr 14; k. 108 (30 XII 1340) wyd. CDB A 18, s. 222, nr 15; k. 109v (29 I 1341) wyd. CDB A 18, s. 16, nr 20; k. 109v–110 (29 I 1341) wyd. CDB A 18, s. 15 n., nr 19; k. 114 (10 II 1345) wyd. CDB A 18, s. 118, nr 34; k. 114 (3 III 1345) wyd. CDB A 18, s. 16, nr 21; k. 115v (10 IX 1345) wyd. CDB A 24, s. 37, nr 66; k. 117 (23 I 1346) wyd. CDB A 18, s. 119, nr 35.

¹¹³ UB Leipzig, Rep. II, nr 128, k. 24, nr 9 — wyd. CDB A 19, s. 71, nr 12 (22 II 1334); k. 24v–25, nr 13 — wyd. CDB A 18, s. 105, nr 10 (10 IV 1335); k. 25, nr 14 — wyd. CDB A 18, s. 106, nr 12 (24 III 1336); k. 24v, nr 12 — wyd. CDB A 18, s. 12, nr 13 (26 III 1335); k. 25v–26, nr 18 — wyd. CDB A 24, s. 23 n., nr 40 (27 VII 1336).

¹¹⁴ P. W. Gercken, *Codex diplomaticus*, Bd. 3, s. 151, nie wydał dokumentów: GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 1, 112v–113 (2 I 1344); GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 1, 115v (10 IX 1345); GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 1, 116 (27 X 1345). Por. H. Bier, *Das Urkundenwesen*, s. 51–52.

¹¹⁵ Jestem wręcz przekonana, że A. F. Riedel nie widział tego kopiariusza, tylko przepisał dokumenty z wcześniejszej edycji P. Gerckena (zob. przyp. 5) por. CDB A 18, CDB A 19; CDB A 20, CDB A 24 — edycje zaopatrzone w notkę „aus einem Copialbuche des Geh. Staatsarchives (I. C. 4 in quarto)”. Zob. też H. Bier, *Das Urkundenwesen*, s. 54, przyp. 54.

¹¹⁶ GStA PK, I. HA Rep. 78a: nr 1, k. 102, nr 5, k. 1v (7 I 1338) wyd. CDB A 19, s. 13, nr 19; GStA PK, I. HA Rep. 78a: nr 1, k. 117, nr 5, k. 15, nr 5a, k. 48v (23 I 1346) wyd. CDB A 18, s. 119, nr 35; GStA PK, I. HA Rep. 78a: nr 1, k. 91v–92, nr 5a, 32 (13 II 1334) wyd. CDB A 20, s. 206, nr 38.

¹¹⁷ H. Bier, *Das Urkundenwesen*, s. 57–58. Nie wykluczone jednak, że dokumentów tych było 138.

¹¹⁸ GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 5, 15v–22v; GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 5a, 48v–52v. W obu odpisach dokumenty są uporządkowane w takiej samej kolejności, z tym, że w Rep. 78a, nr 5a znajdują się odpisy 27 dokumentów, a w Rep. 78a, nr 5a — 26-ciu, tzn., że pominięto dok. z 16 grudnia 1347, zob. GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 5, 19v — wyd. CDB A 24, s. 41, nr 75. Por. *Märkische Siegel*, s. 184.

Dziełem, które zarówno w formie zewnętrznej, jak i treści przypomina registr Rep. 78a, nr 1 jest, wyżej wspomniany, XIV-wieczny registr wójtostwa gorzowskiego, przechowywany obecnie w Bibliotece Uniwersyteckiej w Lipsku (wcześniej Stadtbibliothek Leipzig z tą samą sygnaturą)¹¹⁹. Został on zszyty w jeden tom formatu A5 wraz z rejestrem wójtostwa havelberskiego. Na kartach od 23 do 26v umieszczono odpisy dwudziestu dokumentów nowomarchijskich z lat 1333–1336, 1339. Wszystkie one zostały wydane przez A. F. Riedla w 18, 19 i 24 tomie CDB¹²⁰. W przeciwieństwie do Rep. 78a, nr 1 nie są znane średniowieczne odpisy dokonane na podstawie „lipskiego” rejestru wójtostwa gorzowskiego, niemniej jednak istnieją informacje poświadczające istnienie takiego odpisu w XV w.¹²¹

Kolejne rejestry sporządzone w kancelarii brandenburskich Wittelsbachów zachowały się jedynie w odpisach, w dwóch kopiariuszach, przechowywanych obecnie w berlińskim archiwum (po II wojnie trafiły do Zentraldeutschesarchiv Merseburg, gdzie znajdowały się do początku lat dziewięćdziesiątych XX w.). Pierwszy z nich — GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 5 to księga oprawiona w skórę, w twardej oprawie, spisana na papierze czerpanym, która zawiera odpisy dokumentów z lat 1338–1371. Zdaniem H. Biera ręką kopisty, który sporządził Rep. 78a, nr 5 znana jest z dokumentów cesarza Karola IV, czyli kopiariusz ten musiał powstać po 1373 r., gdy Luksemburgowie przejęli rządy w Brandenburgii¹²². Z kolei kopiariusz GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 5a to księga oprawiona w skórę, w miękkiej oprawie, zwana niegdyś *Codex Wedel*, zawiera odpisy dokumentów z lat 1334–1372. Pomimo nazwy, jaką nadano temu kopiariuszowi, po tym jak około 1860 r. z rąk śląskiej linii rodziny von Wedel trafił do GStA, to nie jest wykluczone, że kiedyś znajdował się on w kostrzyńskim archiwum kamery nowomarchijskiej¹²³. Jego wartość szacuje się znacznie niżej niż kopiariusza Rep. 78a, nr 5, jednak nie należy zapominać, że zachowały się w nim nowomarchijskie rejestry z lat 1371–1372 oraz odpis tzw. Księgi ziemskiej margrabiego Ludwika Starszego z 1337 r.¹²⁴, których trudno szukać w Rep. 78a, nr 5. W XVIII w. z kopiariusza Rep. 78a, nr 5a dokonano licznych odpisów, które obecnie znajdują się w Hackwitz Sammlung, Dikmann Sammlung i tzw. Bibliotece Steinwehra¹²⁵, dlatego też u A. F. Riedla, który korzystał z tych zbiorów brakuje dokumentów, które znajdują się w Rep. 78a, nr 5, a nie występują w Rep. 78a, nr 5a.

Według systematyki przyjętej przez H. Biera w latach 1348–1351 powstał kolejny registr dokumentów nowomarchijskich wychodzących z kancelarii Ludwika Starszego¹²⁶. Niestety zachował się on jedynie w dwóch wspomnianych już kopiariuszach Rep. 78a, nr 5 i Rep. 78a, nr 5a, gdzie znalazło się w sumie 161 odpisów, w tym 46 ineditów (nie podzielonych tym razem na wójtostwa), od dokumentu z 26 września 1348 r. do dokumentu z 14 grudnia 1351 r.¹²⁷ Następny registr sporządzono już w kancelarii Ludwika Rzymskiego, nie znamy jego oryginału, jednak z odpisów w kopiariuszach

¹¹⁹ UB Leipzig, Rep. II, nr 128, k. 23–26v.

¹²⁰ CDB A 18: s. 12, nr 13 (26 III 1335), s. 105, nr 10 (10 IV 1335), s. 106, nr 12 (24 III 1336), s. 284, nr 3 (22 VII 1333), s. 285, nr 4 (22 VII 1333), s. 285 n., nr 6 (1334), s. 286, nr 7 (24 III 1336), s. 286 n., nr 8 (7 IV 1336), 382 n., nr 18 (20 IX 1335); CDB A 19, s. 71, nr 12 (22 II 1334); CDB A 24: s. 15, nr 24 (11 VIII 1333), s. 16, nr 27 (2 X 1333), s. 19, nr 29 (1333), s. 19, nr 30 (13 II 1334), s. 20, nr 31 (30 III 1334), s. 20 n., nr 33 (27 IX 1333), s. 21, nr 34 (1334), s. 22, nr 36 (7 IV 1336), s. 23 n., nr 40 (27 VII 1336), s. 29, nr 52 (1339). A. F. Riedel cytował niniejszy registr jako „Leipziges Kopialbuch der Vogtei Landsberg”.

¹²¹ Ch. Gahlbeck, *Das sogennante Neumärkische Landbuch*, s. 136–137, dok. z 1414 r. — or. GStA PK, XX. HA OBA, nr 2177: *Istud est registrum Marchie Transoderam collectam ex diversis antiquis libris, et omnes isti antiqui libri habentur in Berlin per multa volumina et in vona scriptura in testimonium sempiternum — Advocacia in Landsberg: collaciones unum totum librum ad omnes civitates et villas in Marchia continentes et vasallorum.*

¹²² H. Bier, *Das Urkundenwesen*, s. 38–43, s. 38 przyp. 22.

¹²³ *Ibid.*, s. 41–42.

¹²⁴ GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 5a, 109–121 (księga ziemska) por. też tab. VI.

¹²⁵ BLHA, Pr. Br. Rep. 37, Gut Hohennauen, nr 683 (Hackwitz); BLHA, Pr. Br. Rep. 16 E, Kleine Erwerbungen, nr 1001 (Dickmann — stara sygn. GStA. Berlin, Pr. Br. Rep. 16, II D1); BUniw. Wrocław, Zbiory Specjalne, sygn.: Akc. 1949/409 (Steinwehr — stara sygn. Ms. Steinwehr, Fol. 35). Ch. Gahlbeck (*Zisterzienser*, s. 67, przyp. 5) uważa, iż dwa ostatnie rękopisy tworzyły kiedyś jeden zbiór zwany „Dickmanns Urkundensammlung”.

¹²⁶ H. Bier, *Das Urkundenwesen*, s. 57–58.

¹²⁷ GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 5a, 26–69; GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 5a, 89–108v. W obu odpisach kolejność dokumentów jest taka sama. Najprawdopodobniej registr ten liczył 161 dokumentów (por. H. Bier, *Das Urkundenwesen*, s. 58), z tym, że w porównaniu z Rep. 78a, nr 5, w kopiariuszu Rep. 78a, nr 5a — pominięto odpisy aż 45 dokumentów. Por. *Märkische Siegel*, s. 185.

Rep. 78a, nr 5 i Rep. 78a, nr 5a wynika, że pierwotnie znajdowały się w nim odpisy 184 dokumentów (od dok. z 6 marca 1352 r., do dok. z 15 lipca 1356 r.), wśród których 86 to inedita. Pomimo, że registr ten obejmuje lata 1352–1356, zawiera on przede wszystkim dokumenty z lat 1352–1355, bowiem znajdziemy tam jedynie trzy odpisy z 1356 r.¹²⁸ Kolejny registr powstały w kancelarii margrabiiego Ludwika II Rzymskiego pochodzi dopiero z lat 1360–1364 (zachowany jedynie w kopiariuzsu Rep. 78a, nr 5a — od dokumentu z 11 lipca 1360 r., do dokumentu z 20 czerwca 1364 r.), przez co na lata 1356–1359 przypada ogromna luka w nowomarchijskim materiale źródłowym¹²⁹. Spośród około 65 dokumentów rejestru kancelarii Ludwika II Rzymskiego z lat 1360–1364 (niejednokrotnie są to jednozdaniowe noty), przeszło połowa (34) to inedita. Fakt ten po raz kolejny uświadamia nam ogrom zaległości w dziedzinie edycji *neomarchiców*. Z kolei od dokumentu z 27 kwietnia 1360 r. zaczyna się jedyny znany registr aktów wychodzących z kancelarii margrabiiego Ottona VIII Leniwego, kończący się na dokumencie z 30 listopada 1372 r. Zachowany w dwóch odpisach (Rep. 78a, nr 5 i 5a), zapewne pierwotnie zawierał odpisy 122 dokumentów¹³⁰ (w tym 29 nie wydanych). Niestety nie posiadamy jakichkolwiek informacji na temat rejestrów z okresu od grudnia 1372 r. do końca panowania Wittelsbachów w Marchii Brandenburskiej (sierpień 1373 r.). Ostatnio Ch. Gahlbeck wysunął hipotezę, że około 1404–1414 r. berliński proboszcz Jan von Waldow, na zlecenie zakonu krzyżackiego, na podstawie źródeł dostępnych w berlińskim archiwum, sporządził tzw. księgę ziemską (obecnie GStA PK, I. HA Rep. 75a, nr 5), którą następnie skopiowano na potrzeby Zakonu (GStA PK, I. HA Rep. 75a, nr 5a). Oba egzemplarze, dziś niekompletne, zdaniem Gahlbecka liczyły początkowo ok. 180 do 200 stron¹³¹. Z kolei z pochodzącego z 1414 r. spisu treści istniejącej wówczas księgi ziemskiej wynika, że na samym początku zawierała ona m.in. nowy i stary regist orbey miast Nowej Marchii z 1377 r. oraz informację o bedzie nakładanej przez cesarza Karola IV w Nowej Marchii, a następnie zostały umieszczone odpisy rejestrów: — wójtostwa gorzowskiego z lat 1333–1339, — registr wójtostwa myśliborskiego z lat 1333–1348, — registr margrabiiego Ludwika Starszego z lat 1348–1351, — registr margrabiiego Ludwika Rzymskiego z lat 1352–1356 i 1360–1364, — registr margrabiiego Ottona Leniwego z lat 1360–1372, jak też spis (kataster) ziemski z 1337 r.¹³² Hipoteza wysunięta przez Ch. Gahlbecka jest niezmiernie ciekawa, jednak pewne zastrzeżenia można mieć co do proponowanej datacji kopiariusza Rep. 78a, nr 5, albowiem zarówno charakterystyczny dla kancelarii cesarza Karola IV dukt, jak i fakt, że w księdze tej pierwotnie na wstępie znajdowały się informacje o bedzie i orbędzie z czasów luksemburskich, sprawia, że bardziej przekonujące jest twierdzenie H. Biera, którego zdaniem kopiariusz ten powstał krótko po 1373 r.¹³³ Mając na względzie pozostałe ustalenia Ch. Gahlbecka, należy przychylić się do opinii, że kopiariusz Rep. 78a, nr 5a został sporządzony na początku XV w., na zlecenie zakonu krzyżackiego. Ustalenia, do jakich udało mi się dojść po gruntownej analizie wszystkich rejestrów i kopiariuszy obrazuje poniższa tabela.

¹²⁸ Odp.: 1) GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 5, 119v–120; GStA PK I. HA, Rep. 78a, nr 5a, 85–85v (6 III 1356) nie wyd. — nie reg.; 2) GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 5, 124–125; GStAPK, I. HA, Rep. 78a, nr 5a, 88–88v (10 III 1356) nie wyd. — reg. UBWedel III/2, nr 5; 3) GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 5, 125–125v; GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 5a, 88v (15 VII 1356) wyd. CDB C 1, s. 38, nr 41. Nie jest pewne, czy data pierwszego dokumentu jest właściwa, bowiem został on umieszczony pomiędzy odpisami z 1355 r.

¹²⁹ Wystarczy chociażby wspomnieć, że z okresu od sierpnia 1356 r. do końca marca 1360 r. zachowały się jedynie informacje o dziesięciu dokumentach margrabiowskich dla nowomarchijskich odbiorców, zob. CDB C 1, s. 38 n., nr 42 (16 VIII 1356); CDB A 19, s. 26 n., nr 45 (17 VIII 1356) wyd. na podst. oryginału, niegdyś w archiwum miejskim w Mieszkowicach; CDB A 19, s. 79 n., nr 27 (28 VIII 1356) CDB A 19, s. 80, nr 28 (11 IX 1356) wyd. na podst. odpisu w archiwum odbiorcy; CDB A 19, s. 81, nr 29 (11 IX 1356) wyd. na podst. odp. w zbiorze Dickmanna; or. AP Szczecin, O. Gorzów, Akta miasta Gorzowa, Pergaminy, sygn. 25 (4 III 1357) nie wyd. — reg. E. Syska, op. cit., reg. 59; CDB B 2, s. 414 n., nr 1026 (6 I 1359) wyd. na podst. or. w archiwum odbiorcy; CDB A 19, s. 237, nr 104 (10 I 1359) wyd. na podst. or. niegdyś w arch. miejskim w Chojnie; CDB A 19, s. 27 n., nr 46 (17 II 1359) wyd. na podst. or. niegdyś w arch. miejskim w Mieszkowicach; or. AP Szczecin, O. Gorzów, Akta miasta Gorzowa, Pergaminy, sygn. 28 (19 X 1359) nie wyd. — reg. E. Syska, op. cit., reg. 62. Zob. też H. Bier, *Das Urkundenwesen*, s. 59.

¹³⁰ H. Bier, *Das Urkundenwesen*, s. 59.

¹³¹ Ch. Gahlbeck, *Das sogennante Neumärkische Landbuch*, s. 131–135.

¹³² *Ibid.*, s. 136–138, por. s. 133.

¹³³ Zob. wyżej przyp. 122.

Tabela VI. Rejestry dokumentów dla Nowej Marchii wychodzących z kancelarii brandenburskich Wittelsbachów 1333–1372

<p>Regestr wójtostwa gorzowskiego kancelarii margrabiego Ludwika I Starszego z lat 1333–1339 zachowany w oryginale: UB Leipzig, Rep. II, nr 128, 23–26v (<i>Advocatia Landsbergensis</i>) dokumenty z l. 1333–1336, 1339 22 VII 1333–1339 Brak znanych odpisów</p>	
<p>Regestr wójtostwa myśliborskiego kancelarii margrabiego Ludwika I Starszego z lat 1333–1348 zachowany w oryginale: GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 1, 88–117 (<i>Advocatia Soldinensis</i>) brak kart od dok. 14 X 1346–15 VI 1348 dokumenty z l. 1333–134 25 VI 1333 — 23 I 1346</p>	
<p>GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 5, 1–15 (odpis) dokumenty z l. 1338–1346 7 I 1338 — 23 I 1346</p>	<p>GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 5a, 32–52v (odpis) dokumenty z l. 1334–1346 5 III 1334 — 23 I 1346</p>
<p>Zaginione karty rejestru Rep. 78a, nr 1 od dok. 14 X 1346 r. do dok. 15 VI 1348 r. — zachowane w odpisach</p>	
<p>GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 5, 15v–22v dokumenty z l. 1346–1348 od dok. 14 X 1346 — do dok. 15 VI 134</p>	<p>GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 5a, 48v–52v dokumenty z l. 1346–1348 od dok. 14 X 1346 — do dok. 15 VI 1348¹³⁴</p>
<p>Regestr kancelarii Ludwika I Starszego od dok. 26 IX 1348 r. do dok. 14 XII 1351 r. — zachowany w odpisach</p>	
<p>GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 5, 23–69 dokumenty z l. 1348–1351 od dok. 26 IX 1348 — do dok. 14 XII 1351</p>	<p>GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 5a, 89–108v dokumenty z l. 1348–1351 od dok. 26 IX 1348 — do dok. 14 XII 1351¹³⁵</p>
<p>Regestr kancelarii Ludwika II Rzymskiego od dok. 6 III 1352 r. do dok. 15 VII 1356 r. — zachowany w odpisach</p>	
<p>GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 5, 69v–125v dokumenty z l. 1352–1356 od dok. 6 III 1352 — do dok. 15 VII 1356¹³⁶</p>	<p>GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 5a, 52v–88v dokumenty z l. 1352–1356 od dok. 6 III 1352 — do dok. 15 VII 1356</p>
<p>Regestr kancelarii Ludwika II Rzymskiego z lat 1360–1364 — fragmenty zachowane w odpisie</p>	
<p>GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 5a, 155–166v od dok. 11 VII 1360 — do dok. 20 VI 1364¹³⁷</p>	
<p>Regestr kancelarii Ottona VIII Leniwego od dok. 27 IV 1360 r. do dok. 30 XI 1372 r. — zachowany w odpisach</p>	
<p>GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 5, 126–156v dokumenty z l. 1360–1371 od dok. 27 IV 1360 — do dok. 13 I 1371</p>	<p>GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 5a, 146–154 i 122–145 dokumenty z l. 1360–1367 od dok. 27 IV 1360 — do dok. 30 XI 1372</p>

¹³⁴ Por. przyp. 118.

¹³⁵ Por. przyp. 126.

¹³⁶ W stosunku do odpisu w Rep. 78a, nr 5a, brakuje dokumentów: GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 5a, 80 (3 IV 1354) nie wyd. — reg. Kletke 1, s. 263; GStA PK, I. HA Rep. 78a, nr 5a, k. 80–80v (26 IV 1354) nie wyd. — nie reg.

¹³⁷ Są to wyrwane z oprawy karty, znajdujące się na końcu księgi.

V. Zbiory odpisów i spuścizny

Wobec licznych strat wojennych i stosunkowo niewielkiej liczby oryginałów, na wartości zyskują wszelkiego rodzaju nowożytny zbiory odpisów dokumentów. Największy i najbardziej znany jest tzw. Dikmann Sammlung, czyli zbiór Georga Philippa Dikmanna, obecnie przechowywany w BLHA¹³⁸. Znajdują się w nim odpisy dokumentów zarówno średniowiecznych, jak i późniejszych. Jeśli chodzi o interesujący nas okres to najczęściej znajdziemy tam odpisy dokumentów z piętnastowiecznego kopiariusza GStA PK I. HA Rep. 78a, nr 5a. Trudno jednak rozstrzygnąć skąd G. P. Dikmann czerpał informacje zwłaszcza o wczesnych dokumentach Ludwika Starszego sprzed 1333/1334 r. (z tego roku pochodzą najstarsze dokumenty w Rep. 78a, nr 5a, por. tab. VI). Najlepiej znany mi przypadek dokumentów Gorzowa Wlkp. świadczy o tym, że G. P. Dikmann prawdopodobnie korzystał z tamtejszych kopiariuszy¹³⁹. Podobnie mogło być w przypadku innych archiwów. Jednocześnie należy przypuszczać, że przechowywany dziś w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu tzw. Steinwehr Sammlung, czyli zbiór z Biblioteki Steinwehra¹⁴⁰ stanowi część zbioru G. P. Dikmanna o czym świadczy ta sama ręka kopisty. Poza tym do dzisiaj zachowały się następujące zbiory po XVIII-wiecznych niemieckich uczonych: Oelrichs Sammlung, Seyferts Sammlung, Sammlug Hackwitz, Wohlbrücks Sammlung oraz Beckmanns Sammlung¹⁴¹. Nie należy też zapominać o odpisach, jakich dokonano w XIX w. z archiwów miast nowomarchijskich, obecnie przechowywanych w GStA PK¹³⁰¹⁴², jak i o dwunastotomowym rękopiśmiennym kodeksie pomorskim F. Dregera, którego autograf przechowywany jest obecnie w Centralnej Bibliotece Wojskowej w Warszawie¹⁴³. Ponadto w Archiwum Królewskim w Sztokholmie znajduje się zbiór po wydawcy i historyku pomorskim Henryku Gadebuschu (1736–1804) — *Gadebuschka samlingen*, gdzie m.in. znajdują się odpisy dokumentów pomorskich i brandenburskich (nie wykluczone, że również inedita)¹⁴⁴. Niestety nie udało mi się z niego skorzystać.

Zupełnie odrębną kategorię stanowią zbiory oryginałów i odpisów, które znajdowały się niegdyś w posiadaniu nowomarchijskich rodów. Wiadomo o archiwum rodziny von der Borck, które niegdyś znajdowało się na zamku w Złocieńcu (niem. Falkenburg), jego losy są nieznane¹⁴⁵. Natomiast archiwum rodziny Goltz z Siemczyna (niem. Heinrichsdorf) jeszcze przed wojną znajdowało się w Bibliotece Uniwersyteckiej w Greifswaldzie¹⁴⁶.

¹³⁸ BLHA, Rep. 16 E, Kleine Erwerbungen, nr 1001 (ok. 1750), przed wojną w Geheimes Staatsarchiv, Rep. 16.

¹³⁹ Świadczy o tym chociażby przykład dokumentu margrabięgo Waldemara z 8 IV 1317 r. (CDB A 18, s. 375, nr 9), znane-go z oryginału przechowywanego do dzisiaj w Gorzowie oraz licznych kopii w tamtejszym archiwum (AP Szczecin, O. Gorzów, Akta m. Gorzowa: sygn. 160, 2; sygn. 160, cz. 2, 30v–31; sygn. 162, 57v; sygn. 164, 3; sygn. 164, cz. 2, 30v–3; sygn. 172, brak paginacji; sygn. 173, 1–1v) jednak odpis tego dokumentu znalazł się również w zbiorze Dikmanna (BLHA, Rep. 16 E, Kleine Erwerbungen, nr 1001, 53v–54). Dotyczy to również dokumentów z 1325, 1349, 1364, zob. E. Syska, op. cit., s. 49–52, reg. nr 16, 17, s. 73–74, reg. nr 42, s. 106–107, reg. nr 81.

¹⁴⁰ BUniw. Wrocław, Zbiory Specjalne, Diplomatarium neomarchicum bibliothecae Steinwehrianae Wratislaviensis, sygn. Akc. 1949/374; Akc. 1949/409; IV F 107 e. Jest to zbiór po profesorce Uniwersytetu we Frankfurcie n. Odrą, Baltazarze Adolfie Steinwerze (zob.: Wolf Balthasar Adolph von Steinwehr, w: J. G. Meusel, *Lexikon der von 1750 bis 1800 verstorbenen teutschen Schriftsteller*, t. 13, Leipzig 1814, s. 348–351). W XIX w. zbiory biblioteki uniwersyteckiej we Frankfurcie zostały przekazane bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu.

¹⁴¹ SBPK, Manuscripta Borussica, 2° 1205 (Oelrichs Collectanea varia); SBPK, Manuscripta Borussica, 2° 584 (Seyferts Urkundensammlung, ok. 1802/06), por. GStAPK, I. HA Rep. 42, nr 2, cz. 7; BLHA, Pr. Br. Rep. 37, Hohennauen, nr 683 (Hackwitzsche Sammlung) — H. Bier, *Das Urkundenwesen*, s. 44, przyp. 44, uważał ten zbiór za zaginiony. Za wskazówki dotyczące tej jednostki dziękuję Panu dr. Christianowi Gahlbeckowi; GStA PK VI. HA, Nachlaß Wohlbrück, nr 9; GStA PK VI. HA, Rep. 92, Bekmann IV, nr 1–5 (Diplomatica), VD., nr 1–33.

¹⁴² GStA PK, I. HA Rep. 21 (Brandenburg. Städte und Ämter).

¹⁴³ Centralna Biblioteka Wojskowa w Warszawie, Zbiory Specjalne, „Codex diplomaticus oder Urkunden so die Pommersch-Rügianisch und Caminsche...”, Rękopis nr 501, mikrofilm: Książnica Pomorska w Szczecinie, sygn. Mf 591. Spis rzeczowy do tego kodeksu znajduje się w AP Szczecin, Zb. Loeper, nr 69 („Registratura Dregeriana”). Wszystko wskazuje na to, że Dreger niejednokrotnie korzystał z odpisów znajdujących się w OF 67, np. CDB A 18, s. 444, nr 4 (20 V1316) znany jedynie z odp. GStA PK, XX. HA OF, nr 67, 116–116v. Por. J. Zdenka, *Kodeks dyplomatyczny Fryderyka Dregera i jego znaczenie dla badań historycznych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Gdańskiego”, Historia nr 14, 1984.

¹⁴⁴ J. Zdenka, *Dokument margrabiów*, s. 183, 185: „Stockholm, Riksarkivet, Gadebuschka samlingen, A II”.

¹⁴⁵ O archiwum tym wspomina Georg Sello (*Geschichtsquellen des burg- und schloßgesessenen Geschlechts von Borcke*, Bd. 1–4, Berlin 1896–1912), cytując je: „Archiv zu Schloss Falkenburg”.

¹⁴⁶ F. Bahr, *Kirchengeschichte des Landes Draheim*, Stettin 1931, s. 12, przyp. 36, s. 24, przyp. 92, s. 28, przyp. 108 i inne.